

B I B L I O T H E C A
S C R I P T O R V M G R A E C O R V M E T R O M A N O R V M
T E V B N E R I A N A

**IOANNIS CHRISTOPHORI
CALVETI STELLAE**

**DE REBVS INDICIS
AD PHILIPPVM CATHOLICVM
HISPANIARVM ET INDIARVM REGEM
LIBRI SEPTEM**

EDIDIT

JUAN J. MARTOS

**STVTGARDIAE ET LIPSIAE
IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI MCMXCVIII**

Gedruckt mit Unterstützung der Förderungs-
und Beihilfefonds Wissenschaft der VG WORT GmbH,
Goethestraße 49, 80336 München

Die Deutsche Bibliothek – CIP-Einheitsaufnahme

Calvete de Estrella, Juan Christoval:

[De rebus indicis ad Philippum Catholicum Hispaniarum et Indiarum
Regem libri septem]

Ioannis Christophori Calveti Stellae De rebus indicis ad Philippum
Catholicum Hispaniarum et Indiarum Regem libri septem /
ed. Juan J. Martos. –

Stutgardiae ; Lipsiae : Teubner, 1998

(Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana)
ISBN 3-8154-1129-7

Das Werk einschließlich aller seiner Teile ist urheberrechtlich geschützt. Jede Verwertung
außerhalb der engen Grenzen des Urheberrechtsgesetzes ist ohne Zustimmung des Verlages
unzulässig und strafbar. Das gilt besonders für Vervielfältigungen, Übersetzungen,
Mikroverfilmungen und die Einspeicherung und Verarbeitung in elektronischen Systemen.

© B. G. Teubner Stuttgart und Leipzig 1998

Printed in Germany

Gesamtherstellung: Druckhaus „Thomas Müntzer“ GmbH, Bad Langensalza

PRAEFATIO

Exeunte xui saeculo Petrus Castrus Quinnonius, qui archiepiscopus fuit primum Granatensis deinde Hispalensis, Ioanni Christophoro Calueto Stellae¹, quem ad uiros illustres celebrandos semper expeditum esse cognouerat, mandauit ut res a patre suo, Christophoro Vacca Castro, in Indis gestas non solum memoriae Latina traderet, uerum etiam eum laudibus maximis extolleret. duo inde opera, *Vaccaeis* et *De rebus Indicis*, de eadem re orta sunt; neutrum uero eo tempore in lucem prolatum. et quamuis saeculo xuiii ad utrumque edendum uiri quidam de his studiis optime meriti adnixa sint, *Vaccaeis* tantum promulgata est². tandem operis *De rebus Indicis* editionem principem anno mdcccl J. López de Toro parum feliciter curauit.

Quod ad textum constituendum attinet, codices tres exstant qui *De rebus Indicis* libros seruarunt:

1 Cum ad institutum meum non pertineret Calueti uitam et opera persequi, lege sis quae López de Toro et Díaz Gito in editionibus Caluetianis fuse disseruerunt et libros ab eis laudatos: J. López de Toro, *Juan Cristóbal Calvete de Estrella. De rebus Indicis. Estudio, notas y traducción de*, ii uol., Madrid, 1950, i, lxxiii–lxxvii; M. A. Díaz Gito, *La Vaccaeis de Juan Cristóbal Calvete de Estrella*, Cádiz, 1991, ix–xxxix.

2 cf. López de Toro op. cit. i, xi–xxi.

S = codex Granatensis Sacromontanus Bibliothecae³ Collegii Sacri Montis, saeculi xui exeuntis, chartaceus formae quartae. olim duo saltem uolumina praesto erant, sed nunc secundum tantum exstat, quod librum uii, cui numerus ui perperam adscribitur, ff. 289–555 continet. ipse scribe, ut uidetur, errores correxit. inscriptiones in tergo habet ‘De Bello Peruano’ et ‘Calueti Stellae tom. II’.

P = codex Matritensis, ‘Biblioteca de Palacio’, 2652, 2653, chartaceus in folio: uoluminibus duobus constat, quorum primum libros i–ui ff. 1–363 continet, alterum librum uii, quem item ui nominat, ff. 1–164. textum totum hic codex unus seruat, anno mdclxx, ut uidetur, exscriptus⁴, ut in lucem prodiret. eodem quo exaratus est tempore ipse scribe correxit.

A = codex Matritensis, Bibl. Regiae Historiae Academiae 9–29–4/5881, chartaceus formae quartae: saeculo xuiii exeunte uel ineunte xix, ut uidetur, exaratus⁵, continet libros i–ui, ff. 1–705. correctionibus caret.

Codicum adfinitates satis constare arbitror: locum principem ueterrimus S tenet; scilicet librarius qui et codicem *Vaccaeidōs* Sacromontanum exarauit ipsius Calueti iussu ex eius autographo pulcherrimis litteris etiam hoc

3 in qua nec libros in ordine dispositos nec plerosque codices manu scriptos in indice inuenias. ceterum gratias hic ago J. López Ramírez et J. Sánchez Ocaña qui comiter, quamquam bibliotheca erat clausa, potestatem et libri requirendi et, cum eum repperi, imaginem phototypicam obtinendi mihi fecerunt.

4 cf. López de Toro op. cit. xiu–xuiii et xxu–xxui.

5 Bibliothecae Regiae Academiae indices xix saeculum notant; cf. contra López de Toro op. laud. xix–xxi et xxuii–xxuiii.

opus descripsit. Matritenses (P et A) ex hoc orti nullius pretii fuissent, si Sacromontanus integer exstisset, sed ad libros i–ui edendos maximi momenti sunt. neuter ex altero transcriptus est; modo P, modo A praestat. quod cum manifeste pateat, mihi et omnibus quicumque hos contulerunt mirum uidetur si López de Toro A ex P descriptum existimat, praesertim cum codicem Academiae saeculo xuii exscriptum, Palatinum xuiii asseueraret⁶. codex enim A, quamvis lacunosus et neglegenter scriptus, praeter ea quae a codice P omissa nobis unus tradit⁷ ueras lectiones adseruat in his paucis locis quos e multitudine elegi:

1.2.2 incognitae A : cognitae P; 1.27.1 serendis A : ferendis P; 1.31.2 quoad A : quod P; 2.22.1 aduecta A : aducta P; 2.24.5 lignae A : tinere P; 2.29.5 credunt A : crederent P; 2.33.1 iniectum A : in iutum P; 3.28.1 abiectis A : obiectis P; 3.38.3 tecturum A : lecturum P; 3.40.1 eum A : cum P; 3.42.5 militibusque A : militibus P; 4.13.2 omni A : amni P; 4.25.2 interfuisse A : iter fuisse P; 4.51.1 clarissima A : charissima P; 5.9.8 alter A : aliter P; 5.49.1 centum ante in Pizarum A : caeterum P; 5.59.3 ausurum A : usurum P; 6.12.4 facturum A : futurum P; 6.46.3 amicis A : admisis P; 6.52.7 per uastas A : peruastatas P; 6.118.4 ut A : in P

6 cf. López de Toro, op. cit. xui.

7 cf. 1.25.3; 1.26.3; 2.29.2; 2.30.6; 2.39.7; 2.43.4; 3.30.3; 3.38.2; 3.46.3; 4.7.1; 4.29.5; 4.37.2; 4.39.5; 4.47.27; 4.47.28; 4.47.30; 4.59.1; 5.1.1; 5.4.9; 5.10.1; 5.10.2; 5.23.2; 5.31.3; 5.31.5; 5.32.4; 5.34.2; 5.54.3; 5.68.1; 5.68.3; 5.69.1; 5.79.1; 6.4.6; 6.4.8; 6.6.4; 6.19.2; 6.22.3; 6.29.1; 6.29.3; 6.42.5; 6.48.4; 6.48.7; 6.48.9; 6.49.2; 6.51.2; 6.52.4; 6.60.3; 6.67.2; 6.71.2; 6.77.2; 6.89.4; 6.90.8; 6.101.1; 6.102.1; 6.102.5; 6.109.2; 6.115.8, sed praesertim 1.1.2; 4.16.4; 4.30.2–3; 4.47.6; 4.47.20; 4.52.2; 5.35.2; 5.46.1; 5.56.2; 5.64.3 et 6.110.3, ubi lacunae maximae in P reperiuntur.

Ceterum, cum **A** interdum a Sacromontano maxime abhorreat, codex **P** fidem maiorem plerumque retinet. confer haec quae selegi exempla:

1.13.1 iuga **P** : fuga **A**; 1.39.1 amnis **P** : animis **A**; 1.42.1 tam **P** : eum **A**; 2.1.3 etiam **P** : esse **A**; 2.9.1 scriptorum **P** : scripto **A**; 2.16.2 permeare **P** : per me a te **A**; 3.11.5 uentum **P** : uersum **A**; 3.38.5 secreto **P** : neto **A**; 3.50.7 hastis **P** : hostis **A**; 4.11.4 poenas **P** : pomas **A**; 4.16.1 ex Perura **P** : Peruram **A**; 4.38.2 satis **P** : factis **A**; 5.20.5 numero **P** : puniero **A**; 5.23.4 ne **P** : sane **A**; 5.39.1 muneri **P** : numeri **A**; 5.54.3 anni M.D.XLI. **P** : ann. M.D.XI.I. **A**; 6.6.2 assensu **P** : ascensu **A**; 6.48.8 egens **P** : agens **A**; 6.54.5 nominantur **P** : numerantur **A**; 6.58.4 certatim **P** : certamen **A**; 6.121.1 os **P** : eos **A**

etiam pro permultis Academiae codicis lacunis **P** uerum tradit⁸. ad hunc autem perpendendum testis optimus est liber uii, qui Sacromontano conferri potest. manifeste enim apparet codicis **P** scribam uoces aliquando transposuisse⁹, corruptelas atque errores, licet plerosque ipse correxerit, iniecisse¹⁰, nonnulla omisis-

8 e.g. 1.9.2; 1.10.1; 1.12.4; 1.22.1; 1.23.4; 1.24.3-25.4; 1.38.1; 2.14.2; 2.24.2; 2.26.7; 2.31.1; 3.27.1; 3.39.4; 3.48.7; 3.49.2; 4.4.4; 4.14.1-2; 4.25.4; 4.32.8; 4.44.5; 4.47.3; 5.8.5; 5.14.4; 5.25.2; 5.34.2; 5.64.6; 5.68.5; 5.80.5; 6.2.2; 6.5.4; 6.7.4-8.1; 6.8.1; 6.10.1; 6.21.3; 6.48.1; 6.54.4; 6.56.3; 6.65.2; 6.67.3-4; 6.84.2; 6.93.3; 6.96.4; 6.106.4; 6.120.1; 6.123.2.

9 cf. e.g. 7.5.4; 13.1; 13.22; 14.2; 25.8; 46.4; 61.11; 72.18; 74.2; 77.4; 82.3; 86.1; 90.6; 98.1; 101.11; 135.1; 140.6; 161.2.

10 cf. e.g. 7.5.2; 6.1; 7.3; 10.1; 12.11; 13.4; 13.29; 13.31; 13.37; 13.41; 14.10; 14.17; 19.26; 16.1; 18.6; 20.5; 22.5; 25.11; 25.36; 28.2; 30.1; 38.2; 41.2; 46.5; 49.5; 60.5; 60.25; 67.3; 72.13; 78.1; 86.6; 88.1; 90.1; 92.3; 94.7; 95.5; 98.3; 105.3; 106.2; 109.5; 124.4; 140.8; 140.15; 141.2; 144.3; 146.3; 146.5; 153.1.

se¹¹, nec tamen codicem tam uilem esse ut librorum i–ui textum restituere desperemus. ad quos edendos cum testimonia duorum codicum allata sint, affirmare ausim pleraque menda grauiora et insanabilia ab ipso Sacromontano orta esse et loca nunc corrupta uel dubia omnino explicari non posse, etiamsi alterum eius uolumen inuentum sit.

Editio princeps haud magno in pretio haberi potest. criticis adnotationibus caret et supra modum typographicis erroribus inquinata est, ita ut persaepe incertum sit cui corruptelae et menda attribuenda sint. sed cum multis uitiis referta sit, omnium maximum esse hoc uidetur: López de Toro tantum Academiae codicem plerumque legit atque errores etiam manifestos et lacunas ex eo descripsit. quod ut perspicias, haec exempla profero:

1.12.4 campestres et montanos Indos sint commercia, non sunt stratae tritaeque inter *om.* A To.; 1.29.3 ite P : he A : haec To.; 2.21.1 oues P : ores A To.; 2.31.1 et in regis uelut unici exempli mores formare *om.* A To.; 3.11.2 in altum P : maltum A : multum To.; 3.24.2 leuibisque P : lercibusque A To.; 3.48.7 diruunt et refodiunt, corpora extrahunt *om.* A To.; 4.25.4 data. huc ex ciuitate Regia Gomezius Tordoia cum ducentis militibus *om.* A To.; 4.41.5 erepturos P : ecepturos A : excepturos To.; 4.47.3 quo me uertam? ad quem confugiam *om.* A To.; 5.13.5 pomiferarum P² *ut uid.* : nescio *quid ante* ferarum in P : mistiferarum A : mixti ferarum To.; 5.17.4 (facile ueniam dedit) *post* motus A To. (*scilicet librarius quae iam antea scripserat iterauit et, cum animaduertisset, parenthesin posuit*); 5.82.4 munita P : munita uel minuta A : minuta To.; 6.7.4–6.8.1 pontifice Hispalensi

11 cf. e.g. 7.1.5; 5.4; 13.4; 13.13; 43.2; 60.3; 63.12; 80.4; 81.4; 94.5; 121.6; 130.3; 131.4; 134.2; 139.4; 140.3; 143.2.

et senatus Indici principe et summo Indiarum praefecto, subscriptum, a regio secretoque Caesaris sigillo munitum. quod sane a Garsia Loaysa cardinale *om. A To.*; 6.36.2 praeterea **P** : prepterea **A** : propterea *To*.

nonnulla etiam loca optime emendauit¹², plura quae corrigenda erant intacta reliquit¹³, multa procul dubio retinenda correctionibus uanis uel falsis deprauauit¹⁴.

Huius editionis rationem quam breuissime exponam. codicum omnium imagines phototypicas et Sacromontanum ipsum contuli. in **apparatu critico** instruendo hoc quaesiui, ut semper ante oculos habeas lectiones codicum discrepantes, quamuis multae ad textum constituendum parui uel minimi pretii sint¹⁵. orthographiae uarietates omisi, quarum plurimas in codicibus **P** et **A** reperias, nisi cum uel Hispanis uel Indicis nominibus insunt. **ut ad textum transeam**, capita et sectiones instauraui et numeraui, interpunctionem fere denuo statui, denique omnibus neruis contendì ut Calueti historiam castigatam et dignam, quam legere posset quicumque res Indicas persequi uellet, redderem. nam in locis corruptis medendis et in obscurioribus explicandis operam quam maximam nauaui.

Quod ad rem orthographicam attinet, aperte uidetur formas in codice praecipue Sacromontano scriptas, qui-

12 cf. e.g. 1.44.1; 2.24.1; 2.24.3; 3.4.2; 4.2.1; 5.9.7; 6.66.2; 7.60.17.

13 cf. e.g. 1.37.3; 2.37.8; 3.47.5; 4.12.3; 5.43.1; 6.71.4; 7.97.9.

14 cf. e.g. 1.44.1; 2.17.3; 2.19.2; 3.8.2; 4.41.4; 5.67.1; 6.83.2; 7.76.2.

15 in libro vii lectiones codicis **P** omnino inutiles modo in apparatu critico recepi, ut quae fides ei in ceteris habenda sit aestimetur.

bus Caluetus usus est, haud longe abesse ab illis, quas exempli gratia Cicero scripsit. adhibita uero in codicibus *caeterum*, *tentare*, *pene* et nonnulla eius modi alia, quae tacitus correxi, quamquam satis scio haec frequentissime eius saeculi auctores praetulisse. uoces omnes ad unam normam redigere conatus sum. qui labor paene desperandus fuit, cum Indiarum nomina exaequare conabar, siquidem sescenties *Hinga* uel *Iupanguis* et totiens *Hynga* et *Hyupanguis* in codicibus occurrunt¹⁶. nec dubitandum est quin in opere tam longo ipse Caluetus modo *Lopezius* et *portus Bonae Venturae* modo *Lopaeus* et *portus Bonae Fortunae*, ut *Guaninga*, *Guamanga*, *Goamanga* praetermittam, scripserit. ad ea edenda hanc regulam secutus sum: ex nominum formis leuissime inter se discrepantibus unam in contextum admisi, reliquas adnotaui; sin omnino diuersae sunt, lectorem admonui et codicum formas retinui.

Pauca de fontibus et de titulo agere opus est. cum codex A –et olim S, ut uidetur– indicem adhiberet ‘De rebus Indicis libri xx’, quaerendum est utrum ‘opus affectum’ (quod in codice Matritensi re uera affecto quidam adnotauit) hoc sit an Caluetus in septem tantum libros historiam eius totam distribuerit, quamuis fortas-

16 cum haec nomina quam plurimis corruptelis foedata essent, ea cum illis quae Caluetus uel scriptores alii, quorum opera ipsum legisse satis constat, in Hispano sermone exhibuerunt conferre semper intendi et, si quid mendosum uisum est, correxi. ne suspectas uoces aliquas habeas, admoneam Caluetum semper litteram Hispanam ç, quam hodie z scribunt, in Latinum c uertere, cf. e.g. 5.79.1 Guanca ... Colacam et Cieza 383b *Guamza* ... *Colaza* (scilicet *Guamça* ... *Colaça* saec. xui)

se plura scribere primum cogitauisset. hoc López de Toro ideo asseuerat, quia nihil ad Vaccam Castrum laudandum uel ad eius facta purganda in opere quale nunc habemus desideratur. nec ab eius sententia dissentio. nam etiam in *Vaccaeide* quae Castrus gessit tantum usque eo referuntur, quoad Cussum ingressus est.

Maximi momenti esse fontes Hispanos, unde res ad suum opus conficiendum Caluetus detraxit, agnoscere iam López de Toro sibi persuasum habuit, sed, cum multa animaduertisset, nonnulla etiam neglexit. qua de causa monendus sis ne quae uir doctus de hac re inconsulte coniecerit probata credas, quoad accuratius ea conquisita sint¹⁷. sunt autem fontes, quos Caluetus in Latinum sermonem ex Hispano saepe ad uerbum expressit, praesertim tres: López de Gómara, F., *Primera parte de la Historia general de las Indias*; Cieza de León, P., *La crónica del Perú*; Zárate, A., *Historia del descubrimiento y conquista del Perú*. quos auctores omnes in hoc opere citantur. capita nonnulla sui ipsius libri *Rebelión de Pizarro en el Perú y vida de Don Pedro Gasca* atque edicta et acta iudiciaria inseruit, quorum nonnulla inuenias in Cieza de León, P., *La Guerra de Chupas* et García, C., *Vida de D. Cristóbal Vaca de Castro*.

17 is enim coniecturam fecit Caluetum fortasse historiam F. L. Gomarensis ab ipso auctore ex Hispana lingua in Latinam uersam, cum hic iam de uita decesserat, casu nactum tamquam a se ipso elaboratam prodire uoluisset; quamobrem libros *De rebus Indicis* priore maxime cum Gomarensi opere congruere (cf. López de Toro op. cit. i, xxiii–lxvi et praesertim xlii–xliii). quam coniecturam etiam Díaz Gito probat, op. laud. xxxii–xxxu.

Reliquum est ut gratias multis agam. ex quibus commemorare uelim Annam Pérez Vega, cuius singulari benignitati et peritiae quantum debeam difficile est dictu, F. Socas et imprimis Antonium Ramírez de Verger, studiorum meorum auctorem et fautorem, qui me consilio suo in hac editione instruenda quam maxime adiuuit. animo etiam gratissimo libet mihi nominare uirum doctissimum I. A. Richmond, qui hanc praefationem beneuolentissime lima persecutus est.

I. M.

Scribebam Hispali
mense Februario a.S. mdcccclxxxviii

CONSPECTVS LIBRORVM

- ACOSTA, J., *Historia natural y moral de las Indias*, Madrid 1986.
- ANTONIO, N., *Bibliotheca Hispana Noua*, I-II, Matriti 1783.
- BORREGÁN, A., *Crónica de la conquista del Perú*, Sevilla 1948.
- BOYD-BOWMAN, P., *Índice geo-biográfico de cuarenta mil pobladores españoles de América en el siglo XVI (1493-1519)*, México 1985.
- *Índice geo-biográfico de cincuenta y seis mil pobladores españoles de América en el siglo XVI (1520-1539)*, México 1968.
- BUSTO, J., *Diccionario histórico-biográfico de los conquistadores del Perú*, I-II, Lima 1986-1987.
- CALVETE DE ESTRELLA, J. C., *Rebelión de Pizarro en el Perú y vida de Don Pedro Gasca*, B.A.E. 167-168, Madrid 1964-1965.
- *De Aphrodisio expugnato, quod uulgo Africam uocant, commentarius*, Antuerpiae 1551.
 - *Vaccaeis*, ed. J. López de Toro, Madrid 1947.
 - *De Rebus Indicis*, I-II, ed. J. López de Toro, Madrid 1950.
 - *El felicísimo viaje del Príncipe Don Felipe*, Amberes 1552.
- Cartas de Indias*, Madrid 1877.
- CIEZA DE LEÓN, P., *Crónica del Perú*, B.A.E. 26, Madrid 1947.
- *La guerra de Quito*, Madrid 1985.
 - *Descubrimiento y conquista del Perú*, Madrid 1986.
 - *Del señorío de los Incas*, Buenos Aires 1943.
 - *La guerra de Salinas*, Madrid 1985.
 - *La guerra de Chupas*, Madrid 1985.
- COCHRANE, E., *Historians and Historiography in the Italian Renaissance*, Chicago 1981.
- COROMINAS, J., PASCUAL, J. A., *Diccionario Crítico Eti-*

- mológico Castellano e Hispánico, I–VI, Madrid 1987–1991.
- COVARRUBIAS, S., *Tesoro de la Lengua Castellana o Española*, Barcelona 1987.
- CUNEO VIDAL, R., *Vida del conquistador del Perú don Francisco Pizarro y de sus hermanos Hernando, Juan y Gonzalo Pizarro y Francisco Martín de Alcántara*, Barcelona s.a.
- DÍAZ GITO, M. A., *La Vaccaeis de Juan Cristóbal Calvete de Estrella*, Cádiz 1991 (Diss.).
- *Un caso de falseamiento de la verdad histórica en la Vaccaeis de Calvete de Estrella*, *Humanismo Latino y Descubrimiento*, Sevilla 1992, 121–130.
- Diccionario de la lengua castellana compuesto por la Real Academia Española*, Madrid 1783.
- DV CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, Graz 1954.
- ESTEVE BARBA, F., *Historiografía indiana*, Madrid² 1992.
- FERNÁNDEZ, D., *Primera y segunda parte de la historia del Perú*, B.A.E. 164–165, Madrid 1963.
- FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, M., *La España del emperador Carlos V (1500–1558; 1517–1556)*, Madrid 1966.
- FERNÁNDEZ DE OVIEDO Y VALDÉS, G., *General y natural Historia de las Indias*, B.A.E. 117–121, Madrid 1959.
- *Sumario de la Natural Historia de las Indias*, B.A.E. 22, Madrid 1946.
- GARCÍA, C., *Vida de D. Cristóbal Vaca de Castro, presidente y gobernador del Perú*, Madrid 1957.
- GARCILASO DE LA VEGA, *Comentarios reales*, Lima 1985.
- GIL, J., *Mitos y utopías del Descubrimiento*, I Colón y su tiempo, Madrid 1989.
- *Historiografía española sobre el descubrimiento y descubrimientos*, *Revista de Indias* 49, 1989, 779–816.
- GIL, J., VARELA, C., *Cartas de particulares a Colón y relaciones coetáneas*, Madrid 1984.
- GIL, L., *Panorama social del humanismo español*. Madrid² 1997.
- GUTIÉRREZ DE SANTA CLARA, P., *Quinquenarios*,

- B.A.E. 165-167, Madrid 1963-1964.
- HEREDIA BARNUEVO, D. N., *Mystico Ramillete*, Granada 1741.
- HERRERA Y TORDESILLAS, A., *Historia general de los hechos de los castellanos en las islas y tierra firme del Mar Océano*, I-V, Madrid 1726.
- IJSEWIJN, J., *Companion to Neo-Latin Studies*, Leuven² 1990.
- JEREZ, F., *Conquista del Perú*, B.A.E. 26, Madrid 1947.
- LAS CASAS, B., *Apologética Historia*, B.A.E. 105-106, Madrid 1958.
- LEONARD, I. A., *Los libros del conquistador*, México 1979.
- LÓPEZ DE VELASCO, J., *Geografía y descripción universal de las Indias*, B.A.E. 248, Madrid 1971.
- LÓPEZ DE GOMARA, F., *Primera parte de la Historia general de las Indias*, B.A.E. 22, Madrid 1946.
- MARINEVS SICVLVS, L., *De rebus Hispaniae memorabilibus libri XXII, Hispaniae Illustratae I*, Francofurti 1603.
- MARTOS, J., *Notas textuales al De rebus Indicis de Juan Cristóbal Calvete de Estrella*, *Humanismo y Descubrimiento*, Sevilla 1992, 113-120.
- MENDIBURU, M., *Diccionario histórico biográfico del Perú*, I-XII, Lima 1931-1934.
- MORALES PADRÓN, F., *Historia del descubrimiento y conquista de América*, Madrid 1990.
- MURILLO VELARDE, P., *Geographia de América*. Granada 1990.
- ORTELIVS, A., *Synonymia Geographica*, Antuerpiae 1578.
- *Theatrum orbis terrarum*, Antuerpiae 1584.
- PÉREZ DE TUDELA, J., *Observaciones generales sobre las guerras civiles del Perú*, Madrid 1963.
- PIZARRO, P., *Relación del descubrimiento y coquista de los reinos del Perú*, B.A.E. 168, Madrid 1965.
- PORRAS BARRENECHEA, R., *Los cronistas del Perú (1528-1650)*, Lima 1962.
- RAMÍREZ DE VERGER, A., *J. Ginés de Sepúlveda: Historia del Nuevo Mundo*, Madrid 1987.
- *Observaciones textuales al De Orbe Nouo de J. Ginés de Sepúlveda*, *Habis* 23, 1992, 287-295.

- Juan Ginés de Sepúlveda: De Orbe Nouo (Historia y problemas del texto), Humanismo Latino y Descubrimiento, Sevilla 1992, 81-91.
- Relación de las cosas del Perú desde 1543 hasta la muerte de Gonzalo Pizarro, B.A.E. 168, Madrid 1965.
- RODRÍGUEZ, M., El descubrimiento del Marañón, Madrid 1990.
- RONDELETIUS, G., Libri de piscibus marinis, in quibus uerae piscium effigies expressae sunt, Lugduni 1554.
- RVELLIVS, I., De natura stirpium libri tres, Basileae 1543.
- SEPÚLVEDA, Io. G., De Orbe Nouo, ed. Ramírez de Verger, Lipsiae 1992.
- SILVA, J. F. V., Elogio de Vaca de Castro por Antonio de Herrera, Madrid s.a.
- VIFORCOS MARINAS, M. I., PANIAGUA PÉREZ, J., El leonés don Cristóbal Vaca de Castro, gobernador y organizador del Perú. León 1991.
- ZÁRATE, A., Historia del descubrimiento y conquista de la provincia del Perú y de las guerras y cosas señaladas en ella, hasta el vencimiento de Gonzalo Pizarro y de sus secuaces, que en ella se rebelaron contra Su Majestad, B.A.E. 26, Madrid 1947.

SIGLA LIBRORVM QVI IN APPARATV CRITICO LAVDANTVR

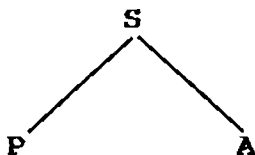
- Calu. = Caluetus Stella, Ioannes Christophorus *siue*
Caluete de Estrella, Juan Cristóbal,
 Gasca = Rebelión de Pizarro en el Perú y
 vida de Don Pedro Gasca.
 Aphr. = De Aphrodisio expugnato.
 Vacc. = Vaccaeis (codex manu scriptus, Sal-
 manticae 1590)
- Cieza = Cieza de León, P., La cronica del Perú.
Cieza² = Cieza de León, P., La guerra de Chupas.
D.R.A.E = Diccionario de la Real Academia Española.
Gómara = López de Gómara, F.
Oviedo¹ = Fernández de Oviedo y Valdés, G., Sumario de la
 Natural Historia de las Indias.
Oviedo² = Fernández de Oviedo y Valdés, G., General y
 natural Historia de las Indias.

Cetera sigla et pleniores tituli in librorum conspectu inuenien-
tur.

SIGLA

- S** = cod. Granatensis Sacromontanus, saec. xui
S² = correctiones codicis **S**
P = cod. Matritensis 'Biblioteca de Palacio' 2652-2653, 1770
P² = correctiones codicis **P**
A = cod. Matritensis, Bibl. Regiae Historiae Academiae
 9-29-4/5881. saec. xuiii uel xix
To. = editio princeps a J. López de Toro curata, Madrid
 mdcccl

STEMMA CODICVM

IOANNIS CHRISTOPHORI
CALVETI STELLAE
DE REBVS INDICIS
LIBRI VII

LIBER PRIMVS

Florebant in Hispania belli domique res, magnisque in- 1
 crementis sub Catholicis regibus Ferdinando et Isabella
 augebantur. nec parum ingentes Hispanorum animos
 uirtus et felicitas maximorum regum incitabant. tanta
 erat rerum gestarum gloria, tanta uirium ac roboris
 apud omnes gentes opinio et existimatio, tot tantaeque
 in Italia et Africa atque in ipsa etiam Hispania uictoriae
 partae atque adeo regum potentia creuerat et nomen
 famaeque per terrarum orbem uiguerat ut nemo ea tem-
 pestate principum esset qui cum eis iure aequari confer-
 rique posset. iam reges, Mauris tandem ex Baetica pro- 2
 uincia pulsus, Illiberim recipere, iam Gallos ex Italia
 eicere, iam Africae oram subigere, Oceanum temptare
 ac demum in animis agitare, cum magnitudinem fortis-
 simae gentis Hispania capere non posset, quaerendas
 esse alias et quidem incognitas terras, in quas nullae
 Europae Africaeque gentes, nulla umquam arma pene-
 trassent; aperiendum eum Oceanum, in quo Atlantidem
 insulam longe omnium maximam et potentissimam un-
 dis submersam fuisse accepissent; nec dubium esse quin 3
 Hispani, traiecto eo Oceano, alias insulas atque prouin-
 cias inuenirent aliamque caeli faciem uiderent ignotas-

Inscriptiones: Ioannis Christophori Calueti Stellae De rebus
 Indicis ad Philipum Catholicum Hispaniarum et Indiarum Re-
 gem Libri Viginti A : Christophori Caluete Stellae De rebus
 Indicis Libri Sex P

1 1 Catholicis A : Catholicus P | erat *om.* A | posset *corre-*
xi: posse PA || 2 Mauris P : Maurium A | quas A : qua P |
 Africaeque gentes, nulla unquam arma *om.* P | undis P : unde
 A || 3 nec A : ne P

que stellas nec umquam a se uisas conspicerent; satis superque nomen Hispanum per Europam, Africam et Asiam clarum nobileque bello esse; traiciendum iam in alterum nouum et ignotum orbem, ut ea ex re laudem aeternumque decus referrent, unde aurum, argentum et gemmas reportarent et, quod longe maius et pulchrius tantisque animis et uirtute Hispanorum dignius esset, tropaea per nouas et inauditas terras ponerent, signa regia proferrent atque imprimis sacrosancam religionem augerent atque propagarent; nec uirtutis Hispanorum esse id experiri aggredique non audere, quod Carthaginienses tanta olim gloria temptassent et Romani ciuilibus districti bellis intemptatum reliquissent.

- 2 Non defuit tantis regum conatibus fortuna; nam cum ipsi haec secum cogitarent Illiberimque tunc oppugnant, Christophorus Columbus Ligur commodum in castra uenit, ut regum fauore atque ope nouas et incomptas terras quaereret atque exploraret. in id totus ipse mente atque animo insistebat diesque et noctes apud eos agere non cessabat, ut eam rem susciperent atque se duce aggrederentur, quam ne temptare quidem Britanniae Lusitaniaeque reges ausi fuissent: magna inde nominis, famae, imperii et religionis futura incrementa; se ex ueteri rerum memoria plane compertum habere alias insulas aliasque continentis regiones ultra immensum inexploratumque illum Oceanum auro, argento, gemmis et odoribus abundantissimas esse. 'iam ultra' inquit, 'Fortunatas insulas a Ioanne Bethanchoro equite Gallo, Catharina regina Ioannis secundi matre permittente, repertas dicionique Hispanae a uobis addi-

tas imperium protendite. hoc Lusitanus iam fecit, quippe qui Hesperidas insulas contra promunturium Viride atque extremum illud Aethiopiae, cui Bonae Spei nomen est inditum, est praetergressus. an uos a Lusitano, quem armis uestra regna inuadentem reppulistis hac re uinci patieminus? percurrat ille Africae, Aethiopiae Indiaeque oram ultra Sinas; uos insulas continentisque incognitae regiones imperio Hispaniae adicite. neque enim ambigo, si tres naues instructae armis, commeatibus et militibus Hispanis mihi attribuantur, quin faustis auspiciis uestris ea in alterum orbem nauigatio prosperum successum sit habitura.'

Traxit Columbus facile reges in suam sententiam, 3
quamquam non defuerunt qui Liguri non esse credendum asseuerarent. itaque finito Baetico Illiberitanoque bello, quod octingentos amplius annos durauerat, ne qua prolatandi imperii augendaeque religionis occasio umquam deesset, Indicum est secutum. nam reges animi constantia orationeque Columbi adducti tres naues omni commeatuum et armorum genere parari et instrui atque in eas ducentos uiginti Hispanos imponi imperant. his Columbum praeficiunt, qui, priusquam ex Hispalensi portu (is est in litore Baetico contra Gades) solueret, rem diuinam facere iubet precarique, quod de quaerendis nouis terris reges in animis haberent, ut ea 2

ille P²A : illae P | oram A : ora P | continentisque A : continentis P | incognitae A : cognitae P | si tres P : sities A | naues P : nauem A

3 1 occassio P : quessio A | indicum (*scilicet* bellum; cf. Baetico ... bello) PA : indicium To. | commeatuum P : -atum A | instrui A (cf. e.g. 1.30.1, 1.50.2) : institui P

- res regi reginaeque, senatui populoque Hispano bene ac feliciter eueniret; laeta omnia renuntiarentur, termini
 3 imperii prorogarentur et religio amplificaretur. solutis religione animis, Columbus praetoriam nauem conscendit et aliis Martinum et Franciscum Pinzones fratres praeficit ac circiter kalendas Septembris ex eo portu egressus in insulam Gomeram, quae una est ex Fortu-
 4 natis, uenit. is annus erat a Christo nato supra millesimum et quadringentesimum nonagesimus secundus, Illiberi recepta atque Nouo Orbe inuento, plane felix atque memorandus. at Columbus cum aquationem fecisset, inter occidentem solem atque meridiem cursum direxit.
- 4 Erat is Columbus in Arbizolo Liguria uico aspero atque ignobili iuxta Sauonam natus, statura procera, facie oblonga colore subrubro, iuxta laboris atque famis patiens magnumque disciplinae naualis usum habebat. nam puer cum Genuensium classe, qui maria et terras commercii lucrique causa percurrere solent, in Syriam nauigauerat, insulas, litora, sinus, emporia portusque conclusi maris lustrauerat atque ea longo usu edoctus, notatis caeli terraeque partibus, in nauigatorias mem-
 2 branas rettulerat. fama est eum Olissiponem atque inde in Maderam insulam, quae a lignorum copia nomen accepit dicionisque est Lusitanae, uenisse atque ibi, cum aliquamdiu ducta uxore consedisset, ut sunt uariae

4 nonagesimus P : nonagessimus A

4 1 iuxta P : iusta A | subrubro *uel* subrubio P : subrubio A | Emporia P : Temporia A || 2 Maderam P² : Maederam P : Mederam A | ditionisque P : dicionisque A | uenisse P : uenisset A

mortalium res, nauclerum quemdam cum tribus sociis hospitio excepisse, qui se, cum in Aethiopiam nauigarent, ubi maximus Preteiannes Aethiopum Abissinorumque rex imperat, euro aduerso flante per immensum inexploratumque Oceanum ad occasum et in ignotas et numquam a se uisas ac ne auditas quidem terras delatos assererent, atque inde, consumptis aliis sociis, longiore usos nauigatione in eam insulam ita morbo fameque confectos rediisse, ut intra paucos dies ipsi obierint; Columbum uero ea quae a nauiculario 3 acceperat quaeque in commentariis eius inuenerat mente reposuisse. qui, ut erat acri uiuidoque ingenio praeditus, intellexit eas terras nouas esse Indias et longe alias ab Aethiopicis, quae magni Preteiannis Abissinorum regis imperio parent atque etiam ab illis, unde Lusitani piper, zingiber, cinnamomum, caryophyllos nucesque myristicas aduehendas curant. sed nauiculator iniquo 4 fato sublatus tantae rei a se casu inuentae commodis praemiisque, ut decuit, gaudere fruique non potuit nec, quod nomen eius inuidia siue fortunae potius iniuria suppressum fuerit, debita laude celebrari. Hispanum fuisse constat et, quod magis ueri simile uidetur, Lusitanum non Baeticum aut Cantabrum.

At Columbus, nauiculario cum sociis defuncto, in 5 Hispaniam traicit. quod ab eo acceperat cum Ioanne Ruizio Franciscano communicat. qui, ut erat uir caelestium rerum atque naturae capax, quae Columbus retulit cum iis maxime congruere ostendit quae grauissi-

fameque P : famaеque A : famaеque corr. To. | rediisse post paucos *transposuit* A

5 1 ostendit P : obstenditur A

mi auctores memoriae tradidissent ac se pro certo habere ipsum, si a Fortunatis insulis ad occasum nauigarit, eas insulas atque terras quas naucularius prodidisset inuenturum. hortatur ut rem suscipiat omnibus saeculis memorabilem futuram atque cuncta quae Thebanus

- 2 Hercules gessisset obscura facturam. nec multis opus erat adhortationibus. nam Columbus nihil non mouerat et temptauerat ut eam rem, quam semper summe concupierat, exsequi aliquando posset. ceterum cum infirmæ tenuesque eius opes et facultates essent nec uires ad id sufficerent, quod iam statutum cum animo et deliberatum habebat, Bartholomaeum Columbum fratrem in Britanniam misit, ipse in Lusitaniam contendit. sed cum id ex sententia non succederet, neque enim Britannus et Lusitanus induci potuere ut fidem ei haberent, ad Ferdinandum et Isabellam, sicuti supra demonstratum est, sub finem Illiberitani belli se contulit. qua tandem re, eo bello finito, a regibus impetrata, eo per uastissimi Oceani fluctus a Fortunatis insulis cursum tenuit quo naucularius se percurrisse ei rettulerat.

- 6 Et cum longius per ingentem intemptatumque Oceanum processisset nec usquam terrae apparerent, parum afuit quin ab indignantibus sociis opprimeretur, quod existimarent se a uano Ligure deceptos ipsumque imposuisse regibus: uana esse omnia quae de nouis ad occidentem solem terris praedixisset; satius esse, antequam nautica cibaria deficerent, in Hispaniam regredi, ne in

nauigarit A : nauigart*** P || 2 Columbus P : Columbo A |
 tenuesque *corr. To.* : tenuisque PA | statutum P : secutum A ||
 3 se percurrisse A : percurrisse se P

6 1 usquam P : usque A | nouis P : nobis A

uasto illo intemptatoque pelago fame aut naufragio perirent. ille socios blandis uerbis delenit sacramentique 2
militaris admonet: cauere ne in proditionis poenam in Hispania subirent; indignum uirtute animisque Hispanorum esse ab ea re, quam tanta laude iniissent, inani mortis timore desistere; quin firmis persisterent animis; nihil sine summis laboribus uitaeque periculis dignum aeternitate comparari posse; meminerint se Hispanos esse atque ipsos a regibus prae ceteris delectos, maioremque infamiae et dedecoris notam eos quam alios subituros, nisi eam rem tanta gloria coeptam ad optatum finem perducerent.

Vixdum Columbus socios confirmarat ut in officio 7
manerent, cum deuolantes aues conspexit. omen laetus accipit speique plenus affirmat non procul eas terras abesse, unde aues illae euolassent. nec ea res Columbum fefellit; nam eo die sub secundam noctis uigiliam unus atque item alter nauta lumina prospicit ac, cum illuxisset, 'terram, terram' primus omnium Rodericus Triana conclamat. quae uox laetitiae plena animos om- 2
nium plane consternatos erexit atque mutauit. nam qui probris maledictisque Columbum incessebant, ueniam orare, magnis laudibus in caelum extollere, Hercule Liberoque Patre celebriorem futurum praedicare ac more nautico canentes Deo optimo maximo gratias agere. Columbus gaudio perfusus iam terram cernit et, ut in conspectu insulae fuit, precatus Deum uti bono regum Hispaniae, populi, plebis suoque Indiam uiderit praetoriam nauem in eam dirigit aliasque duas, quas Pinzones agebant, se consequi iubet. qui statim ut insulam tenuit,

e naui primus descendit et, quod faustum felixque sit,
 3 terram complexus atque exosculatus 'teneo te,' inquit,
 'India, et possessionem huius terrae et Indiarum et
 Noui Orbis, quem ego auspiciis Ferdinandi et Isabellae
 Hispaniarum regum primus inueni, a summo Deo tra-
 ditam nomine ipsorum regum accipio. et precor quae-
 soque te, maxime Deus, aequae ea omnia regi reginaeque
 et reipublicae Hispanae bene uertas, bonis auctibus au-
 geas, signa regia ita in dies attollas atque per incognitas
 prouincias, populos et gentes extendas ut hae explora-
 tae et ab Hispanis subactae religionem cultumque tuum
 diuinum suscipiant atque colant; ac me etiam me iuues
 et qui meum imperium terra, mari amnibusque sequun-
 tur eos saluos incolumesque et spoliis ornatos mecum
 domos reduces sistas.'

8 Erat ea insula Guanahanis, una ex Lucaiis, quas su-
 pra quadringentas inter Floridam et Cubam positas esse
 dicunt. ab ea Columbus, cum precatus fuisset, in Hae-
 tin, quam Hispaniolam cognominauit, secundissimis eu-
 ris est prouectus et, cum praetoria nauis impegisset, mi-
 lites propere in terram exposuit nihilque praeter nauem
 2 iacturae fecit. Indi primo conspectu nauium deinde tu-
 multu in terram egredientium territi ad montes fugiunt
 pernicitateque omnes praeter unam mulierem euadunt.
 hanc Columbus munusculis ornatam dimittit; ea suis
 munuscula monstrat; illi benignitate aduenarum ducti
 in litora redeunt nostrisque aurum, panes, aues quas
 uocant gallipauos offerunt. signis ueluti muti rem inter

7 3 aequae P : aequae A | religionem *correx*i : religione PA

8 1 pr(a)ecatus PA : profectus *scr. To.* | impegisset P : in-
 spexisset A

se agunt; neutri alteros intellegunt; neque enim ulli inter ipsos interpretes erant. Columbus Guacanacarem 3 eius insulae regem ad colloquium euocat et cum eo, datis acceptisque donis, societatem iniit atque in eo portu in quo nauem amisit et quem Regium nominauit, permittente rege et iuuantibus incolis, castellum ex lignis congestaque terra erexit. ibi Rodericum Aranam 4 cum triginta octo militibus, ut insulam exploraret, mores ritusque gentis cognosceret linguamque perdisceret, relinquit. aurum quod a Guacanacare dono acceperat et quadraginta psittacos et complures gallipauones miliumque Indicum et alia argumenti miraculique gratia in duas naues imponit, commendatisque regi Hispanis quos castelli praesidio relinquebat, in Hispaniam profiscitur atque in eum portum unde egressus fuerat quinquaginta dierum nauigatione reuertitur.

Inde Barcinonem, ubi per id tempus reges erant, triumphantis more peruenit. nam undique omnes spectatum Noui Orbis inuentorem et quae ex eo ipse adducebat in uias prodibant. erant cunctis admirationi cum alia non modo in Hispania non uisa sed ne audita quidem tum praecipue sex Indi imberbes, criniti, colore pallido, auro experforatis auribus labiisque dependente. hos Columbus et complures psittacos uirides, rubros, 2 luteos et uersicolores et gallipauos atque alia praeter aurum noua atque incognita regibus obtulit. illi Columbum benigne excipiunt ac praeter morem maiestatem-

4 Aranam P : Arana A | linguamque P : linguaque A | Indicum P : Indiam A

9 1 more P : morae A || 2 Columbus et complures psittacos uirides, rubros *om.* A | aurum P : auium A | maiestatemque P : maiestateque A

- que Hispaniae regum coram se sedere iubent eumque non minore laetitia quam admiratione quae inuenisset
- 3 quaeque uidisset referentem audiunt. qui cum ab Alexandro sexto pontifice maximo impetrassent ut quidquid terrarum, maris et continentis Hispani ad occidentem solem inuenirent atque subigerent ditioni imperioque Hispaniae cederet, Columbum amplissimis honoribus et muneribus atque titulis ornatum cum septemdecim Liburnicarum classe in Indiam remiserunt.
- 10 Is diuersa usus nauigatione propriusque ad aequatorem quam antea fecerat accedens Anthropophagorum, quos Canibales uocant, litora percurrit; Guacanam, quam Guadalupeam appellauit, Cubam, Iamaicam atque alias insulas explorauit in Hispaniolamque rediit. ceterum, cum Hispanos quos castelli praesidio reliquerat ab insulanis, quod nimis licenter turpiterque uiuerent feminisque uim inferrent, interfectos comperisset, arcem in Cibai fodinis condidit eique Petrum Margaritum equitem Gerundensem praeficit. nec diu postea illic moratus Hispaniam repetiuit atque aliis duabus expeditionibus, ut leuiter quod a Columbo gestum est perstringam, neque enim instituti nostri est res eius omnes persequi, quod ab aliis iam sint traditae, uniuersam illam terrarum Oceanique oram, quam Pariae Darienaeque regionis dicunt, ipse inuenit atque peragrauit, columnamque marmoream in eo posuit promunturio quod inde nomen traxit, atque in eam urbem postea

3 quicquid P : quidquid A | cederet P : crederet A

10 1 Guacanam *correx* coll. *Gómara 181a* : Gucauam PA | Cubam, Iamaicam atque alias insulas explorauit *om.* A ||

2 uniuersam illam P : uniuersa ilam A

abiit quae Nomen Dei uocatur. erit haud dubie hoc 3
 Columbi monumentum per terrarum orbem in omne
 aeuum non minus celebre quam Abyla et Calpe, laborum
 Herculis metae. quid enim ille uir, immortalibus
 litterarum monumentis celebrandus ac non modo ueterum
 more inter suos marmorea aereaue statua, sed inter
 Hispanos etiam aurea donandus, non temptauit atque
 exsecutus est? quippe qui unius nauicularii Lusitani
 dicto rem omnibus saeculis admirandam aggredi ausus
 fuit, quod, si suo ipse ingenio atque ausu fecit, sicuti
 plerisque placere uideo, dignissimus certe est qui annua
 perpetuaue memoria solemnī statoque die ab Hispanis
 celebretur, quibus intemptatum illum Oceanum primus
 aperuit et alterum terrarum orbem inuenit lustrandum-
 que ipsis reliquit.

Multi enim ex Hispanis uel aemulatione laudis uel 11
 spe quaestus adducti, relicto natali solo, partim sub ipso
 Columbo duce, primo Noui Orbis repertore, partim
 sub aliis praefectis et his quidem Hispanis, uno aut altero
 excepto, Hispaniolam, Cubam, Iucatanam, Nouam
 Hispaniam, Guatimalam, Nicaraguam atque cum freto
 Magallanico Argenteoque flumine Peruranas Cuschanasque
 prouincias propriis sumptibus, immensis laboribus,
 incredibilem famem sitimque tolerantes, nullum
 periculum uitaeque discrimen recusantes imperio Hispano
 adiecerunt. nec cessant umquam regia signa pro-

3 temptauit] tentauit P : tentabit A | unius P : unus A | fuit A :
nescio quid post fu in P : fuerit *leg. To.*

11 1 Iucatanam scripsi, cf. Cieza 354a et Martos 114-115 :
 Lucatanam A (cf. e.g. 2.7.1, ubi Lauam pro Iauam scr.) : Lircatanam P

tendere religionemque Christianam augere atque pro-
 2 pagare. et quamquam multi clari et illustres duces post
 Columbum, qui tot maria tantasque terras perlustrauit,
 exstiterunt, qui complures inuenere atque illustrauere pro-
 uincias, tamen citra iniuriam Hispanorum qui Indias
 subegerunt, hoc dictum uelim, nemo cum Ferdinando
 Cortesio siue animi magnitudine et integritate siue re-
 rum gestarum gloria aequari conferrique potest; Themis-
 titanam illam urbem expugnauit, Motezumam regem
 proelio cepit Mexicanasque prouincias, quae in Nouam
 Hispaniam abierunt, multis magnisque deductis colo-
 niis subegit.

- 12 Sed quid post Cortesium abunde a Francisco Lope-
 zio Gomarensi, uti par erat, celebratum Baschum Nu-
 nium Balboam non efferret? is enim cum Darienae re-
 gionis litora percurreret, inita cum Careta et Comogro
 regulis societate, intellexit a Panquiaco Comogri filio,
 cui Carolo postea nomen fuit, trans montium cacumina
 quae manu ipse monstrabat austrinum esse mare, sed
 ad eam rem aggrediendam opus esse mille Hispanis ar-
 matis et totidem Indis, quod Balboa iter per feras indo-
 mitasque gentes, quae isthmum illum tenebant, qui duo
 2 ingentia dirimeret maria, esset facturum. erexit non de-
 misit animum Balboa Panquiaci dictis. nam in Darie-
 nem reuersus non cunctandum amplius sibi ratus, ne
 quis eam laudem praeriperet, ducentis circiter militibus
 in nauigium et decem cumbas impositis ad Caretam
 nauigat. ibi nauigium et cumbas relinquit, acceptisque a

2 inuenere P : inuenire A | Indias P : Indie A | quae A : que
 P

12 1 manu P : in anu A

Careta ducentis Indis qui sarcinas umeris ferrent, uiam monstrarent securibusque aperirent, pedibus iter fecit atque in Ponchae regionem cum agmine uenit. qui cum 3 Hispanorum audito nomine territus fugisset, a Caretanis delenitus rediit et cum Balboa foedus fecit Indosque dedit qui eum ad montes quos indicarat Panquiacus ducerent. itaque Balboa inde profectus, praeuentibus Caretanis et Ponchensibus, qui per inaccessos saltus inuiosque anfractus uiam ferro sternebant, iter ad montes instructo agmine direxit. neque enim aliter procedi 4 poterat, propterea quod, cum rara aut nulla potius inter campestris et montanos Indos sint commercia, non sunt stratae tritaeque inter ipsos uiae, sed notis occultisque errant semitis alii alii insidiantes se mutuo capiunt atque interficiunt.

Ceterum Balboa immenso cum labore et fame incredibili horridos illos montes Indorum opera atque ductu superauit agmenque pontibus ex sublicis uirgultisque factis flumina traduxit et Torrecham Quarechae regulum, qui primus ex montanis cum magna armatorum manu occurrerat, commissa pugna cum sescentis Indis interfecit, captisque in ea parci iussit, quod se imperata facturos promitterent, ideoque in ea regione saucios infirmosque milites reliquit; neque enim omnes tam diuturnum laborem famemque per aspera iuga densissima-

2 aperirent P : aperiens A || 3 direxit P : dixerit A || 4 nulla P : nullo A : nullae *corr. To.* | inter P : iter A | campestris et montanos Indos sint commercia, non sunt stratae tritaeque inter *om.* A | stratae *correx*i : stractae P | alii alii P : aliisque A

13 1 Quarechae P (*cf. Gómara 193b*) : Guarechae A *To.* | regulum P² : regulii PA | famemque P : famaeque A | iuga P : fuga A

- 2 que nemora perferre poterant. inde Balboa, Ponchensibus domum dimissis, cum septuaginta robustissimis militibus Caretanisque et Quarechanis, qui uiae duces essent, excelsum montem, e cuius cacumine prospectus in austrinum erat pelagus, conscendit. et cum fere iam ad culmen uentum esset, agmen consistere iubet, ipse solus praecurrit uerticemque primus occupat et conuersus ad meridiem mare prospicit supplexque pronis genibus Deo optimo maximo, quod se tanto beneficio tantaque laude dignum fecerit, gratias agit sociosque
- 3 manu innuens arcessit. illi propere accurrunt. 'en,' inquit, 'socii, mare austrinum a nobis tanto labore quaesitum et optatum ac tandem repertum, unde praeter immortalem gloriam quam ex tanta re nobis comparauimus regem nostrum rempublicamque Hispanam perpetuo hoc beneficio deuinximus. quin spero, subactis his terris quas ad dextram laeuamque despiciatis, uos locupletissimos omnium qui in Indias transierunt in patriam redituros. persistite mecum et labores famemque et sitim fortibus, ut hactenus fecistis, animis
- 4 perferte iniquamque superate fortunam.' milites ducem amplectuntur, mare prospectant et se in omnes casus uitaeque discrimina firmos fortesque futuros respondent, demirantibusque Indis, tumulos in possessionis speciem e congestis undique lapidibus erigunt, detractoque cortice in arborum truncis nomen Ferdinandi Catholici Hispaniae regis inscribunt. is dies erat ad sep-

2 Quarechanis P : Guare- A || 3 en P : et A | comparauimus P : comparabimus A | famemque P : famesque A | iniquamque superate P : umquamque superase A

timum kalendas Octobris eius anni Christi qui fuit supra millesimum et quingentesimum decimus tertius.

Balboa, confirmatis militibus, e monte instructo ag- 14
mine descendit. Chiapem regulum cum montanorum
copiis transitum impredientem proelio uincit et fugat
captosque, ut clementiae famam inter barbaros sibi
compararet, dimitti iubet Quarechanosque cum his ad
Chiapem mittit, a quibus facile est inductus ut ad Bal-
boam ueniret foedusque cum eo iceret, quod uideret
Hispanos inuictos esse uiros Torrechamque cum se-
scentis hominibus ab eis occisum audiret. is Hispanos 2
in ingentem duxit sinum, cui Diuo Michaeli nomen
fuit, quod ille dies ei sacer esset, quo Balboa, praesente
Chiape cum multis Indis, possessionem eius austrini
maris et insularum adiacentiumque terrarum apprehen-
dit atque occupauit. nec diu hic cunctatus, ut oram il-
lam exploraret, cum octoginta Hispanis (nam alii quos
ipse in Quarecha reliquerat iam uenerant) nouem cum-
bis, quas Chiapes paratas habebat, ingentem fluuium
transiit. Quoqueram et Tamacum proelio uictos in ami-
citiam recepit atque ducente Chiape in eius dicionem
est regressus.

Inde pedestri itinere per uastas solitudines et paludes 15
arduaque iuga tigribus leonibus et serpentibus referta,
cum breuissimum per isthum quaereret transitum, de-
prehendit sinum Diui Michaelis et Vrabanum non am-
plius quam centum milibus passuum inter se distare. in
eo itinere Pacram tyrannum cum tribus equitibus, quod

14 1 Quarechanosque *correx*i : Guare- A : quare cahanos-
que P || 2 Hispanis A : Hispanie P | (nam ... uenerant) *sic*
distinxi | Quarecha reliquerat P : Guarechaceli quaerat A

- infanda uteretur Venere, exussit aliosque regulos metu perterritos facile in amicitiam traxit foedusque cum eis
- 2 iunxit. tandem ad Carolum Panquiacum, qui Comogri regionem defuncto patre tenebat, agmine labore inediaque paene confecto peruenit. is ducem et milites amplexus ita benigne hospitio excepit atque tractauit ut omnes
- 3 paucis diebus pristinas vires reciperent. Balboa, Quarechanis abire iussis acceptisque ab amico regulo aureis donis, sicuti ab aliis fecerat, pro aereis, per Ponchae dicionem iter fecit, relictisque in Coiba Caretanis, in Antiquam Darienis urbem milites incolumes, ne uno quidem desiderato, auroque et margaritis onustos, magnis rebus tam breui tempore tantaque cum laude et nominis claritate gestis, reduxit, ut qui mensibus ferme quinque austrinum mare repererit, tot regulos gentesque partim armis uicerit, cum numquam ipse pugnando uictus ac ne uulneratus quidem fuerit, partim in amicitiam receperit omnesque Hispaniae regi conciliarit.
- 16 Sed iure Ferdinandum Magallanem Lusitanum rettulerim, qui ex sua illa tam longa difficilique in Moluccas nauigatione inclutum aeternumque nomen reliquit. is namque auspicio Caroli principis, qui Ferdinando auo defuncto in Hispaniae Siciliaeque regna successerat, quinque nauium classe a Baetis ostio soluit, Fortunatas Hesperidasque insulas percurrit; inde cursum inter austrum et occidentem dirigens in Americae oram quae in ortum spectat Pariaeque est obuersa eo traiecit animo, ut sinum quaereret, quo utrimque Oceano illac irrum-

15 3 Quarechanis P : guare- A To. | aureis donis ... pro aereis] cf. *Il.* 6.236

16 1 Austrum P : Augustium A | illac P : illas A

pente traiectus in Noui Orbis terras esset, ut qui, quantum animi coniectura colligere poterat, rationem ex naturae lege duceret, qua omnem terram circumfluente Oceano uariis ambiri sinibus certo sciebat. itaque Magallanes aequatorem promunturiumque Augustini ac Capricorni lineam praeteruectus sinus, portus amniumque ostia diligenter explorauit. sed sinum quem tam auide quaerebat, quamquam longius quam Americus Vesputius, qui ea litora lustrauerat, iam processerat, inuenire non potuit. nam praetergressus promunturium Mariae et Paranaguaci ingentis fluuii ostia, quem Argentineum appellant, in sinum portumque Iuliani peruenit, cum rigida iam in ea regione, sole Aquilonem subeunte, hiems esset niualesque dies. incolebant eam homines immani statura instar gigantum, uerticibus tonsis, pedibus ita longis et deformibus ut ab Hispanis Patagones sint uocati. pellibus uestiuntur. uenatione praecipue gaudent; uulpes, capras et alias feras et struthocamelos sagittis per siluas persequuntur.

Magallanes Hispanos in terram egressos sub casis tentoriolisque ex ramis uirgultisque aedificatis habuit. uerum nec ea adhibita ope nec ignibus factis ingentem frigoris uim quae insecuta est arcere poterant; nihil caloris inierat; niue geluque omnia rigeabant magnumque terrorem nostris adiiciebant, praesertim cum iam fame deficerent (parcissime enim nautica inter ipsos cibaria distribuebantur) nonnullique interirent. itaque plerique

2 quamquam P : quamque A | fluuii P : fluuiis A | regione P : regio A | hiems *scr. To.* : hynis P : hienis A || 3 immani P : inimani A | precipue P : precipuae A

17 1 (parcissime ... distribuebantur) *sic distinxi*

- Magallanem per praefectos nauium orare ut inde in Hispaniam regrederetur: sinum quem ipse quaereret nusquam reperiri posse; multo longius ipsum quam neminem Hispanorum progressum ac plus laudis, gloriae, 3 famae, nominis ea ex re adeptum clamare. ille, cum pigrum et desperationem in omnium uultu eminere uideret, eos delenit atque hortatur ut frigus famemque perferrent: non enim se dubitare, cum idoneam nactus ad nauigandum esset tempestatem, quin sinum inueniret: non decere uiros fortes praesertim Hispanos inglorios ignobilesque re infecta in patriam redire; iam uer appetere, interim frigus sagisque et magnibus ignibus 4 arceri posse, famem uero piscatu uenatuque depelli. milites et nautae magis indignari ac propalam dicere Lusitanum, quod solum exilii causa uertisset, uelle eos, ut gratiam apud regem suum iniret, frigore et fame necare.
- 18 Iam res ad dissidium defectionemque spectabat. nam, frigore simul cum fame in dies ingruente, omnes instare et urgere ut in Hispaniam redirent non cessabant. Magallanes cum nihil militum audaciae concedendum esse duceret, unum atque alterum, ut animaduerneret in eos, comprehendit statimque, quod illi facto tumultu in naues confugerent, ipsos dimisit atque cum his, quibus fama uirtus et labor potiora carioraque erant quam luxus ignauia et otium et qui se ducem sequebantur, in praetoriam nauem in omnem euentum paratus se recepit, utpote qui timeret ne se aut in litore desererent aut

2 reperiri P : receperiri A | ipsum quam P : ipsumque A ||

3 frigus P : frigijs A | nactus P : natus A | *post* inueniret sic *distinxi* || 4 suum iniret P : suam miret A

18 1 fame P : famae A | audaciae P : audaciaeque A

illata ui classem occuparent. tres ab eo naues descie- 2
runt, ex quibus una, cum ea nocte insciis nautis se forte
in praetoriam inferret, sine certamine fuit capta. reli-
quae duae insequenti die se Magallani tradidere, qui
immanitate quadam supplicium de Ludouico Mendozia
et Gaspare Casato atque aliis sumpsit Ioannemque Car-
thaginensem et sacerdotem quemdam, propterea quod
auctores suasoresque dissidii defectionisque fuissent, in
terram exposuit, ut ibi uel fame interirent uel a giganti-
bus occiderentur.

Tumulto ita compresso, ex eo portu cum classe pro- 19
fectus exquisite eam oram legendo ad promunturium
Crucis unam nauem turbine in rupes abreptam atque
confractam, uiris atque rebus saluis, amisit. quare non
solum omnes territi sed animis etiam consternati plane
fuere. ad haec caelum caligine tenebrisque obductum et
mare uentis agitatatum atque turbatum et terra gelu gla-
cieque concreta terrorem augebant. Magallanes, quam- 2
quam eo casu perturbatus, socios hortatur ut se erigant
atque confirment animumque et spem habeant: nam se
cum maxima spe tum maiore etiam animo sperare
quam primum sinum, quem tanto cum omnium labore
et uitae discrimine quaerebat, inuenturum, quo trans-
mitti in eum Oceanum possit, in quo insulae essent
Moluccae ad aequatorem sitae.

Et cum iam ad aliud promunturium uenisset, quod 20
duabus et quinquaginta partibus et semisse ab aequato-
re abesse deprehendit, summam ipse in spem uenit eum
esse sinum tam diu a se quaesitum, propterea quod

19 2 quamquam P : quamque A

20 1 eum esse P : cum esse A

- Oceanum in eum irrumpentem uideret. itaque tres naues ad uisendum eum praemittit et ut quinto die redirent ad promunturium illud imperat. is dies erat diu-
 2 ae Vrsulae festus anni MDXX, unde promunturio no-
 men Virginum a Magallane est inditum. qui, cum duae naues in promunturium rediissent nec illa cui praeerat Aluarus Mezquita Lusitanus usquam appareret, audac-
 ter in sinum, sequentibus aliis duabus nauibus, est in-
 gressus. nauis uero Mezquithae cum in promunturium Virginum ex sinu uenisset, non inuentis ibi aliis nauibus, signum tormentis naualibus et ignibus factis dedit,
 3 sed nihil proderat; iam enim Magallanes multo longius processerat quam quisque audire aut uidere posset. ce-
 terum cum Mezquita et Stephanus Gomezius nauicula-
 rius inter se contenderent, ille ut Magallanem sequerentur, hic ut in Hispaniam redirent, crescente cum contentione ira ad manus uentum est. Gomezius Mezquitam grauiter uulnerat eumque in uincula conicit atque post octauum mensem ex quo ex promunturio Virginum soluerat in Hispaniam est reuersus.
- 21 At Magallanes non minore periculo quam labore post septimum et uicesimum diem fretum traiecit atque in apertissimum illum ad occidentem Oceanum egressus laetitia expleri non poterat, gaudio exsultabat, faucibus illis inuentis a se atque nominatis, per quas aditus ab uno ad alterum mare austrinum pateret. sperabat se, Moluccis quas inquirebat repertis, magnis honoribus et

Magallane P : Magdalenae A || 2 audacter P : auda iter A ||
 3 Gomezius *correx*i, cf. e.g. 4.7.4, 4.44.5 : Gomecius PA | inter
 se A : interese P | Gomezius *correx*i : Gomecius PA

21 1 quam P : que A | fretum P : festum A

titulis a Caesare decoratum iri. sunt hae fauces profun- 2
 ditate prope immensa. protenduntur ab ortu ad occa-
 sum milia passuum quingenta, ab austro uero ad aquil-
 onem plus minusue octo milia patent. fluctus crescunt
 potius quam decrescunt atque in austrum decurrunt.
 frequentes sed paruae sunt in eo freto insulae et portus
 abundant ballaenis et uitulis aliisque beluis marinis. ru-
 pes utrimque caelo prope immissae perpetuisque niui-
 bus obductae praesertim ad laeuam, quod ea plaga ma-
 gis quam dextera uertici austrino sit propinqua. ora 3
 sterilis atque rigens est cedrisque et aliis proceris arbo-
 ribus plena atque uariis feris et struthocamelis et aliis
 auibus ignotis referta.

Ceterum Magallanes simul atque fauces est transuec- 22
 tus, uela ad dexteram deflectens proras ad aequatorem
 obuertit, sub quo Moluccas esse sitas acceperat. nihil
 terrarum per quadraginta dies uisum est. iam omnes 2
 fame siti morbisque laborabant; nam et oryza aqua tan-
 tum marina elixa uescebantur et foetidissimam bibebant
 aquam atque ita affecti erant ut, tumescentibus in dies
 gingiuis, nihil iam mandere sed ne aquam quidem gu-
 stare possent. sed haec mala, quamquam iam uiginti
 homines perierant, firmissimis ferebant animis. iam Ca- 3
 pricorni lineam praetergressi ad duas insulas, quas Ma-
 gallanes, quod desertae incultaeque essent, Infortunatas
 uocauit, omni commeatu fere consumpto uentum est.
 inde lenissimis prouecti uentis aequatorem transeunt et

2 hae A : haec P

22 1 sub quo Moluccas esse sitas acceperat *om.* A | 2 labo-
 rabant P : laborant A | quamquam P : quamque A || 3 infortu-
 natas A : infortunatae P

Cuschna Peruranaque regna ad dexteram relinquunt et alterum Pariae litus, quod in occasum uergit. hoc Baschus Nunius Vrabnum isthmum, sicuti supra dictum est, transcendens Hispanis demonstraerant, unde tot
 4 intestina bella caedes latrociniaque sunt secuta. iam uigiliis inedia et morbis paene confecti erant, cum Inuaganam magnam et opulentam insulam appulerunt. hic cibo potioneque famem et sitim depulerunt atque inde, receptis uiribus commeatuque accepto, pelagus illud multis magnisque insulis plenum sulcantes ad Subutham tandem peruenerunt.

- 23 Ea insula non minor est Britannia. abundat auro, saccharo, zingibere et palmis. incolae plerique nudi incedunt, corpora et capillos oleo quodam inungunt, uinum album ex oryza confectum ad ebrietatem usque bibunt.
- 2 Magallanes, permittente Hamabare eius insulae rege, descensiones in terram facit atque cum eo amicitiam foedusque coniungit. is Magallani Moluccas insulas pretiosissimis odoribus insignes, quas tam diu inquirendo ipse per tot maria inuenire non potuit, digitis ubi sub
 3 aequatore essent indicauit. sed frustra; neque enim eas Magallanes adiit; siquidem facto cum Massanae insulae regulo foedere, legatos ad Cilapulapum Mauthanae insulae regem misit, ut Carolum Hispaniarum regem maximum Christianorum imperatorem agnosceret ipsique pro imperii societatisque iure aromata aliaque dona mitteret. is negat se Caesari, quem numquam uidisset,
 4 obsecuturum. Magallanes cum quadraginta Hispanis in

Pariae P : pari A | 4 Inuaganam *correx*i, cf. *Gómez* 215a : in Vaganam PA | potioneque P : potioque A

23 2 insignes P : insignis A || 3 agnosceret A : agnoscere P

Mauthanam, quae sedecim milibus passuum aberat a Subutha, transit et, cum Mauthani imperata facere nolent, Bulaiam uicum exussit. quo grauius indignati insulani de uindicta per Zulam praecipuae post regem auctoritatis et potentiae equitem cogitant. is Magallani capras quasdam ueniam precatus dono clam dedit: quod tantum ducem tam uili munere donaret, se non audere metu Cilapulapi, qui pacem concordiamque impediret, aliud facere. orat ut aut ipse cum ualida Hispanorum manu atque ea quidem bene armata confestim rediret aut eos mitteret, quibus, Cilapulapo interfecto, insulam traderet. Magallanes, non intellecta fraude, statim ut in Subutham 5 est reuersus, sexaginta Hispanos in tres scaphas tormentis et commeatibus instructas imponit et cum sescentis Subuthanis, quos triginta cumbis, quas ipsi iuncos appellant, Hamabar rex ducebat, Mauthanam repetit.

Hoc enim illi fatale erat ut Moluccas insulas e limine 24 uideret, non attingeret. at uero mihi haec curiose indaganti pauci ex his occurrunt qui in Indiis praefecti ducesque fuere qui non aduersam malignamque sint fortunam experti. nam et Magallanes cum se delusum a Zula 2 aegre ferret et Cilapulapum nolle cum eo in foedus amicitiamque uenire sciret, ex scaphis cum quinquaginta Hispanis in aquam, Subuthanis ipsum sequentibus, desiliit; neque enim scaphae et cumbae applicari orae

4 Mauthanam quae sedecim milibus passuum aberat a Subutha transit et cum *om.* A | Mauthanam *correx*i, *cf.* 1.23.3 : Mautham P | Mauthani A : Mautha P | Bulaiam *correx*i, *cf.* *Gómara* 215*b* : Bubaia PA | praecipuae *correx*i : praecipue PA || 5 appellant P : apellas A | Mauthanam *correx*i, *cf.* 1.23.3 : Mautham PA | repetit A : repertiit P

- poterant, quod scopulis preaerupta confragosaque esset. itaque ipse, ut commodius scopulos subiret, tormentis hostes, qui non procul a litore aberant, propelli sum-mouerique iussit. sed illi acie instructa ad tria milia suo loco, donec tormentis agi desitum est, nullo detrimento
- 3 accepto, constitere. deinde magnis clamoribus sublatis hinc Cilapulapus, illinc Zula, ut aditum in insulam pro-hiberent, ad litus concurrere; nostri, qui iam ex flucti-bus per scopulos euaserant, in eos irruunt et, cum tor-mentis manualibus uti non possent, propterea quod tormentarius puluis aquis esset corruptus, dstrictis gla-diis comminus rem gerunt. hostes saxa praepilatasque hastas coniciunt et sagittas ueneno illitas in Hispano-rum crura, quod ea non essent ocreis munita, dirigunt.
- 4 acerrime utrimque dimicatum est. Magallanes, cum iam uim atque impetum hostium milites sustinere non pos-sent, ut pugnando se in scaphas et cumbas recipiant imperat. Mauthani instant atque urgent et ex Hispanis octo interficiunt et uiginti sauciunt. multi ex hostibus cecidere, multi etiam ex Subuthanis, qui strenue pugna-runt, occisi fuerunt. at Magallanes, casside saxis hasta-rumque ictibus fracta et capite deiecta, altero crure at-que ore sagittis traiecto, fortissime dimicans occubuit.
- 5 uir certe meliore fortuna atque fato dignus, qui, inuen-tis faucibus et Moluccis fere aditis, ea gloria et praemiis sicuti sperabat frui non potuit. is dies erat ad quintum kalendas Maii anni MDXXI. in Magallanis locum Ioan-nes Serranus suffectus nihilo felicior eo fuit.

24 2 desitum P : delictum A || 3 dstrictis *correxī hic et tacite posthac semper* : districtis *codd. et To. semper*

24.3-25.4 ocreis munita ... absorbit, multi a *om.* A

Iam Columbus, tantis rebus gestis, incognito Oceano 25
 traiecto atque Nouo Orbe inuento, inuidia non caruit,
 siquidem delatus, quod nimis serie aspereque imperaret,
 cum Bartholomaeo et Didaco fratribus suis in uincula a
 Francisco Bobadilla Hispaniolae praefecto coniectus et
 in Hispaniam missus causam pro se dicere est coactus,
 sed beneficio maximi gratissimique regis Ferdinandi
 Catholici absolutus tranquillissime consenuit Pintiaeque
 obiit. multos mare absorbuit, multi a Canibalibus capti 2
 deuoratique sunt. at Cortesius aduersariorum improbi-
 tate in Hispaniam arcessitus amplissimas illas aedes suas
 et plane marmoreas atque regias quas in Themistitana
 urbe exaedificandas curauerat uidere numquam potuit.
 iam uero Baschus Nunius laudem quam ex austrino 3
 mari reperto sibi comparauerat infami turpique uitae
 exitu obscurauit. nam a Petro Aria Darienis praefecto
 socero suo affectati imperii damnatus securi est percus-
 sus. quin ipse non infausto modo sibi omine austrinum
 reperit pelagus uiamque ad Perurana Cuschanaque re-
 gna subigenda demonstraui, sed saeuam etiam ini-
 quamque fortunam quasi hereditario iure cum aliis Hi-
 spanis tum praesertim Didaco Almagro et Francisco
 Pizarro reliquit. qui, cum societatem inter se iniissent, 4
 magnis rebus in austrino mari et Perura gestis, infelici
 fato perierunt. nec dubium est, si Franciscus Pizarrus
 ea qua debuit fide societatem seruasset, quin unus esset
 qui rerum gestarum magnitudine Ferdinandum Cortesi-
 um, si non superare, certe aequare potuisset. is uero 5

25 2 Themisthitana P : Themithitana A | 3 Bascus P :
 Blascus A | socero P : saccero A | ad. om. P || 4 quin A : qui
 P

Pizarrus, ut erat animo elato atque excelso, in Indias traiecit ibique sub uno atque altero praefecto sed praecipue sub Alfonso Hoieda meruit. a quo Vrabae cum praesidio relictus magnum uirtutis specimen dedit Panamamque post multos et uarios labores se recepit.

- 26 Ea ciuitas a Petro Aria Abulensi, cum eam prouinci-
am quam Terram Firmam siue Auream Castellam co-
gnominant Caroli Caesaris et Hispaniarum regis nomi-
ne obtineret, in litore austrini maris fuit condita. distat
a Nomine Dei, quod in Oceano positum est septentrio-
2 nali, duo et septuaginta milia passuum. eam pestilenti
loco sitam ferunt. hoc uapores efficere qui e proxima
urbi palude a sole excitantur incolae arbitrantur. neque
enim grauitatem caeli corporibus sustinere possunt ne-
que interdum audent e tectis propter solis ardorem exire,
qui, cum oritur, nullas per urbem, quod ea ab ortu ad
occasum sit posita, umbras facit. itaque qui in sole am-
bulant nec capitis periculo prouident aut grauibis et
3 diuturnis afficiuntur morbis aut statim absumuntur. ce-
terum ea ciuitas breui in magnas creuit opes seu merca-
torum frequentia et commercio seu marinis terrestri-
busque fructibus. nam merces quae classibus ab
Hispania in Nomen Dei transuehantur partim Chiagro
flumine, partim ab eo terrestri uiginti milium passuum
itinere Panamam importantur atque inde aliis nauibus
in Peruram exportantur. quae subinde auro argentoque
onustae reuertuntur et ad anconem, quem flectens se

5 excelso P : exceso A | Panamamque *correx*i : Panamanique
PA : Panamaeque *corr.* To.

26 1 quam Terram Firmam *om.* A | Caesaris P : Cesari A ||
3 ciuitas A : ciuitae P | nauibus *om.* P

ora non procul ab urbe facit, appulsae portum Panamensem, crescente maris aestu, qui illic maxime feruet, intrant et ab eo ingens illius metalli pondus eodem itinere et flumine ad Nomen Dei transmittitur indeque in naues impositum in Hispaniam defertur.

Ager pascendis armentis et suibus quam frumentis 27
serendis est utilior; milium enim tantum seritur atque id
ne alendis quidem incolis sufficit, sed aliunde aduehitur.
arbores, quarum mira est uarietas et luxuries atque in
his peregrinae citrus et ficus et aliae quae illic abunde
proueniunt uberes edunt fructus. siluae feris et uolucris 2
bus abundant et fluuii auro, piscibus et crocodilis, qui
lacerti et caimanes uocantur. est et magna gallipauonum
aliarumque auium altilium et bubulae et suillae et feri-
nae carnis copia. et quamquam insalubris est Panama,
dioecesim tamen et iuridicum habet conuentum. aditus
ianuaque est Perurae; hinc in eam atque Nicaraguam
nauigatur, hinc primi duces, primae naues, commeatus,
equi, arma et milites prodierunt qui Peruram explora-
runt atque subegerunt.

Nam cum Franciscus Pizarrus Panamam uenisset, 28
consuetudinem amicitiamque cum Didaco Almagro
iunxit. pares erant animis, pares fortuna: ille, Consaluo
Pizarro patre, qui ordines in bello Nauariensi duxerat,
Trugilli ex concubina natus; hic Nigrone Hispalensi mi-
litiae Calatrauae equite ex concubina etiam Almagri,
unde cognomen fuit illi inditum, ortus, quamquam non

27 1 serendis A : ferendis P || 2 Syluae ... abundant P :
Silus ... abundant A : Tellus ... abundat scr. To.

28 1 Trugilli *correx*i, cf. e.g. 1.39.1 et *passim* in libro quarto :
Truxilli PA

desunt qui affirmant ipsum Malagoni ignotis parentibus ignotoque genere editum ad templique fores expositum fuisse. patientia etiam in perferendis uigiliis et laboribus par, cibi potionisque parcissimi. uterque ad uitae usque exitum, quamquam ex concubinis Indicis liberos susci-

- 2 peret, caelebs mansit. qui, cum eos ingenii morumque similitudo ad amicitiam illexisset et attraxisset, locupletissimi omnium eius prouinciae facti sunt societatemque cum Ferdinando Luchio sacerdote inierunt, qui diuitiis auctoritateque post pontificem plurimum inter Panamenses pollebat Tabogamque insulam possidebat.
- 29 Is Pizarum et Almagrum adhortari non desinit ut aliquid tantis animis et uirtute dignum suscipiant atque aggrediantur, quo nomen famamque prorogent et diuitias augeant ac suo labore, opera et studio de Caesare
- 2 Hispaniaque bene mereantur. 'an' inquit, 'uos Cortesius, qui tantum terrarum tractum Hispaniae imperio adiecit, ignauo sinit otio torpere, non somnos adimit? frustra profecto Balboa Vrabanum transcendit isthmum et australem Oceanum primus demonstraui, si inani quodam mortis horrore ne temptare quidem austrinos fluctus audemus. iam ille, nisi iniquo fuisset fato sublatus, animo destinauerat Nicaraguam explorare oramque il-
- 3 lam lustrare. uobis aliam uiam censeo temptandam. ite

affirmant P : afirmant A | Malagoni P (cf. Zárate 463a) : Malugoni A | uigiliis P : iugiliis A | susciperet *correx*i : suscipere PA || 2 auctoritateque P : -tesque A | Tabogamque *correx*i, cf. Gómara 224a : Taboganique PA

29 2 tractum A : actum P | adimit P : adimi A | *post* audeamus *sic distinxi* : *signum interrogationis scr.* PA | fato P : facto A || 3 ite P : he A, *unde* haec *scr. To.* | fallit A : ffalti P

per austrinos fluctus orientem uersus atque ultra aequatorem nouas quaerite terras, siquidem spero uos ibi ingentem auri, argenti gemmarumque copiam reperturos. quin, si placet, societatem ineamus, tantam rem communi sumptu aggrediamur; quidquid inde emolumenti eueniret nos inter nos partiamur. neque enim dubito, nisi me opinio fallit, quin magnum simus lucrum cum laude et nominis celebritate facturi.'

Facile hoc Luchius persuasit. rem iure iurando sanc- 30
ciunt atque ita inter se constituunt, ut Luchius res quas Panamae ipsi habebant augendas amplificandasque curaret, Almagrus naues pararet et cibariis, armis et militibus instrueret, Pizarrus litus maris austrini in ortum percurreret atque exploraret et ut Almagrus quam celerime fieri posset ipsum consequeretur. his rebus sic inter ipsos constitutis, ad sua quisque munia obeunda animum intendit. Almagrus nauem unam commeatibus, armis et 2
aliis rebus instruit atque in eam centum et quattuordecim milites Hispanos imponit. eam nauem Pizarrus conscendit et, Petro Aria, eius prouincia praefecto, permittente, (erat is Christi annus millesimus quingentesimus uicesimus quintus) e Panamensium portu soluit cursumque in exortum dirigit oramque Oceani austrini legendo descensiones in eum portum et ostium Peruri fluuii facit, a quo amplissimis illis regnis nomen est inditum.

Is amnis e proximis iugis per regionem sui nominis 31
paruam et infecundam in pelagus decurrit abestque a

30 1 res A : Rex P | Almagrus naues P : Almagi naues A, unde Almagri naues To. | instrueret A : instruere P | consequeretur P : -rentur A || 2 (erat ... quintus) *parenth. statui*

31 1 amnis P : animis A | abestque A : abesque P

- Panama milia passuum ducenta. inde Pizarrus, cum nulla auri argentique, quod potissimum omnes sitiebant, signa apparent, tantundem spatii progressus in eam partem descendit quam auro abundare a Peruranis acceperat. incolae armati ad litus concurrunt nostrosque acriter propellunt ipsumque imprimis Pizarrum grauiter uulnerant. qui, amissis aliquot militibus, cum tantam hostium uim sustinere non posset, se in nauem cum reliquis recepit atque in Chinchamam parum a Panama
 2 distantem est regressus. interim Almagrus cum una naui rebus omnibus instructa et septuaginta Hispanis impositis in eum amnem qui nomen Sancti Ioannis habuit atque inde in eam regionem uenerat, a qua Pizarrus cum detrimento fuerat reiectus. quo Indi superbi insolentesque facti in Almagrum, qui cum parte militum e naui descenderat, impetum fecerunt. et quamquam strenue ab Hispanis repressi sunt, non tamen destitere usque eo uociferantes in eos lapides telaque uenenata conicere, atque eo magis quod uicum suum a nostris crematum, unde mansit ei nomen, cernerent, quoad Almagrus, altero iam oculo in pugna amisso, compluribus ex suis occisis, nauem repetere fuit coactus. qui cum existimaret Pizarrum Panamam rediisse, eo nauem direxit Chinchamamque, ubi erat ipse, tenuit.
 32 Pizarrus et milites magna cum laetitia Almagrum excipiunt, communicatisque consiliis, naues coniungunt

posset *correx*i : possit PA | Chinchamam *correx*i, cf. Zárate 463a et Gómara 224b : Sichamam P : Crachamam A || 2 quoad A : quod P | compluribus A : cum pluribus P | existimaret A : -mare P | Chinchamamque *correx*i, cf. *app. crit. ad 1.31.1* : Cuicha- P : Cracha- A : Cincha- *corr. To.*

commeatibusque et ducentis Hispanis e Panama eductis
 supplent. inde egressi uela in orientem solem faciunt
 euroque aduerso, qui acerbissime pelagus illud infestat,
 per multos dies summo cum labore nauigantes in eam
 regionem appulerunt quam ferae saeuaeque gentes tu-
 guria super altissimis arboribus ueluti uolucrum nidos
 exstructa inhabitantes tenebant. nam tota illa ora ma- 2
 gnis frequentibusque fluuiis, qui ex montibus in mare
 dilabuntur, et paludibus atque aestuariis est referta et
 continuis prope cadentibus pluuiis horrida et limosa at-
 que adeo sterilis ut praeter poma quaedam amari salsi-
 que saporis, quae arbores mangles nomine dictae fe-
 runt, nulla alia sint alimenta. hae arbores fronde sunt
 breui et peruirenti atque ita procerae, rectae et solidae
 ut perinde ex iis atque ex abietibus mali antemnaeque
 fiant. iam fames, morbus et bellum multos ex Hispanis 3
 abumpserant, propterea quod Indi passim per litora
 armati occurrerent, excessum aditumque in terram pro-
 hiberent audacterque oram illam tutarentur nostrosque
 probris et contumeliis uexarent: eos solum mutasse, per
 alienas terras diuagari gentemque ignauam et barbatam
 ex marinaque spuma procreatam esse, colore prae ine-
 dia pallido, in aquis uitam degere nec agriculturam cu-
 rare ac non nisi rapto uiuere assuetam.

Ceterum, cum eam regionem iam relinquerent fames- 33
 que maxime urgeret, quippe qui, consumptis iam nauti-
 cis cibariis, pomis amaris piscibusque tantum uesceban-
 tur, Almagrus Panamam est reuersus. inde octoginta
 milites Hispanici generis et commeatumum copiam adu-

32 2 mangles *correx*i : manglies PA || 3 excessum A : excen-
 sum P | marinaque PA : maximaque *scr.* To.

- exit, quibus omnium animos erexit atque refecit et paratiores firmioresque ad cetera pericula subeunda reddidit. uentum est ad Catameziam fertilem regionem et auro smaragdisque adundantem, quae res Hispanos plurimum recreauit atque confirmauit. erant eius regionis incolae cultu et moribus paulo ornatiores: clauiculos aureos multa arte genis inserunt, smaragdos et alias gemmas e naribus, labiis auribusque perforatis dependentes gestant. quo spectaculo Hispani sic laeti fuerunt ut tot laborum quot pertulerant obliti se plane beatos, quod in tam opulentam peruenissent regionem, praedicarent. sed non multum ea laetitia perfrui licuit; nam confluente cum armis ex diuersis locis Indorum ad litus multitudine, Hispani naues conscenderunt, quod, plerisque fame proeliisque absumptis, pauci atque hi prorsus infirmis exhaustisque adeo uiribus essent ut non modo tantum hostium numerum et impetum non repellere, sed ne perferre quidem possent.
- 34 Itaque cum longius progredi non esset uisum, Almagrus Panamam contendit, ut inde ualidam Hispanorum et seruorum manum et ingentem alimentorum uim deuehendam curaret. Pizarrus in insulam paruam et incultam, quae nomen Galli accepit, ut ibi eum spectaret, se contulit. non deerant qui durum imperium et tantos labores ferre non possent et uanam inutilemque eam expeditionem dicerent terramque illam exsecrarentur

33 1 reddidit P : reddit A || 2 genis inserunt P (cf. *Zárate 464a et Gómara 225a*) : gemis inferunt A : gemmis inserunt corr. To. | et alias P : alios A || 3 perfrui P : perflui A | exhaustisque *scripsi* : inexhaustisque PA | quidem P : quisdem A

34 1 eum om. A

seque sub Almagri Pizarrique imperio captiuos factos palam clamarent, quando neminem ipsi abire sed ne ad amicos quidem aut cognatos scribere permetterent. Pizarrus, quoad potuit, tumultum reprimere, blandissimis sermonibus eos delenire, ingentibus promissis detinere curauit. sed nec ita ipse, quamquam summam adhibuit 3 operam, cauere potuit quin Petrus Riuius Cordubensis, qui in locum Petri Ariae successerat, certior Antonii Quadrati litteris fieret. omnes, paucis exceptis, a praefecto petebant ut eos a saeuissimo Pizarri Almagrique iugo eriperet potestatemque Panamam redeundi edicto regio faceret; neque enim decere Hispanos, qui sine ullo fructu tot tantosque labores essent perpessi, fame ducumque saeuitia perire; reliquos iam periisse; se nisi, quam primum miseris subueniat, statim in ea Galli insula deserta perituros. nec iniuriis infamibusque rhy- 4 mis Hispanicis qui uulgati sunt ab aliis abstinebant: Almagrum Panamam ideo profectum ut milites Hispanos conduceret eosque ad carnificem mitteret; lanium uero in ea insula mansisse, ut labore inediaque ipsos necaret.

Riuius Ioannem Tafurium cum mandatis et edicto in 35 insulam Galli misit, quo grauissime cauebat ne quem inuitum Pizarrus detineret. iam Almagro, qui in urbem uenerat, reditum interdixerat ac ne quis cum ea nauiret quam cum cibariorum copia ipse ad Pizarrum remittebat. nec facile dictu est quanto cum gaudio Tafurius 2 fuerit exceptus. trahebat omnes Aureae Castellae et Pa-

2 sermonibus P : sermonibusque A || 4 carnificem A (*de sensu* cf. *Gómara* 225a) : carnificinam P *fort. recte* | mansisse P : mansisset A

35 2 Tafurius P (cf. 1.35.1) : Tafuri A | Aureae *scripsi*, cf. 1.26.1 et *Martos* 115 : Muriae A : Mariae P

- namae urbis amor atque desiderium. non enim amplius tam longam atque infructuosam nauigationem ferre poterant, praesertim cum iam non sperarent se smaragdis et auro, cui maxime inhiabant, potituros. itaque Tafurium Panamam reuertentem omnes praeter paucos quosdam
3 sunt secuti. fuit hoc Almagro et Luchio aequae permolestum ac Pizarro, sed nec hoc animum Pizarri fregit nec ab instituta re dimouit, etiamsi ipse fere ab omnibus se destitutum uideret.
- 36 Itaque cum tredecim sociis excellenti uirtute atque animi constantia, qui in fide manserant, relictis Galli insula, in aliam interuallo uiginti quattuor milium a continenti distantem traiecit. eam insulam propter repentinas et assiduas tempestates cum magno fragore et tonitribus incultam nec ampliorem circuitu octo milibus esse tradunt. montosa est et satis amoena. fontes undique scatent et plurimi aquae dulcis riui per eam decurrunt. multae et uariae aues per siluas et feles nigris maculis pardorum in modum distinctae et longissimae serpentes cernuntur.
2 eam Pizarrus Gorgona appellauit uel ab fontium riuorumque susurris et alitum garritibus uel quod Gorgonas incoluisse Gorgadas insulas contra promunturium Hesperion Ceras in mari Aethiopico positas audiisset.
- 37 At uero socii Pizarri non minus quam Minyae Thesali Iasonis, quos Graecia carminibus suis in caelum extulit, digni sunt qui perpetuis historiarum monumentis commendentur, ut qui sua uirtute et labore et animorum firmitudine fecerint ut ditissima Peruræ Cuschi-
2 que regna in ius, dicionem imperiumque Hispanum uenirent. inuidi plane atque ingrati hominis nec Hispani

esset fortium constantiumque uirorum ita nomina suppressere, ut nauicularii illius Lusitani, qui primus Indias casu iniquaque fortuna inuenit auctorque ut eas quaereret Columbo fuit. socii autem Pizarri quorum nomina 3 ad nos tantum peruenerunt hi fuere: Bartholomaeus Ruizius Mogerensis, Nicolaus Ribera [Vitigudinensis] Olueranus, Petrus Candia Cretensis, Ioannes Turrius, Alfonsus Brizenus Beneuentanus, Christophorus Peralta Baeciensis, Alfonsus Trugillanus, Franciscus Collarensis, Alfonsus Molina Vbedensis, qui in Gorgone cum Pizarro fortissime perstiterunt cancris, astacis et colubris, donec naus quam Almagrus cum commeatibus remittebat in eam insulam est appulsa, uescentes.

Tunc enim nouis ex ea cibis eductis corpora curare, 38 uires colligere, animos recipere omni studio contenderunt. nec diutius illic commorati nauem conscenderunt. 'et quoniam,' inquit Pizarrus, 'socii, fortunam iniquam 2 sustinuistis, famem et sitim tolerastis, Indos inhospitales atque feros fortiter reppulistis et, quod posterius magis admirabuntur, soli nullis periculis fracti, nullo mortis pauore territi mecum permansistis, incumbite,

autorque P : auctosque A || 3 autem P : aut A | Vitigudinensis *seclusi*. Vitigudinensis enim alter Nicolaus Ribera fuit, qui Hispanie 'el Mozo' appellabatur; hic Hispanie 'el Viejo' dictus Olueranus erat, cf. Zárate 464a et Mendiburu s.u. 'Rivera, Nicolás' | Olueranus P : Olueram A : Oluera corr. To. | Trugillanus *correxi*, cf. e.g. 1.39.1 : Truxillanus P : Truxiblanus A | fortissimae perstiterunt A : fortissime prestiterunt P | astacis et colubris *scripsi*, cf. 1.45.3, Gómara 225b, Zárate 464a et Martos 115-116 : astaracis et cobibris PA To.

38 1 nouis P : nobis A | contenderunt ... nauem *om.* A || 2 incumbite A : incubite P

quaeso, in id, quod tanta cum laude uos exsequi uideo, ac me duce rem tantis animis dignam et cunctis saeculis memorandam ad finem usque optatum perducite. quin insolentem istam fortunam aduersosque uentos atque
 3 undas tanto impetu recurrentes superate. audentibus aderit Deus multoque amplioribus praemiis quam putatis quot quantas aerumnas tulistis rependet. quin ipse spero, modo ut hactenus fecistis perseueretis, me amplissima uobis munera daturum. iam beatas uideor ui-
 4 dere terras auro argento gemmisque abundantes. hic finis praemiumque erit laborum et quod coniunctis uiribus et consiliis quadriennio iam ferme exacto, cum longe plures essemus, assequi non potuimus, nunc uobiscum, qui numero multo quidem estis inferiores sed uirtute longe aliis superiores, non dubito me id duodecim dierum nauigatione consecuturum.' laetis haec omnes animis accipiunt ac se quocumque duceret paratos sequi respondent.

- 39 Inde aduersis uentis undisque magno impetu inter ipsas recurrentibus nauigantes tandem ad insulam paruum peruentum est. eam Pizarrus Argenteam uocauit, quod ibi scyphos, lances aliaque uasa argentea et armillas inaresque aureas et uestes laneas uariisque coloribus intextas inuenisset. qua ex re omnes magnam in spem reperiendae terrae quam quaerebant adducti sunt, paululumque deinde a malis respirare coeperunt et in Motupiam prouecti, quae inter Piuram et Trugillum ex-

4 quocumque P : quorumque A

39 1 uariisque A : pariisque *uel* bariisque P | coeperunt *corr. To.* : ceperunt PA | Motupiam A (*cf. e. g. Zárate 464a et Gómara 225b*) : Motapiam P

tenditur, ad ostium Pochei amnis, quem Chiram siue Maicabilcam cognominant, eo tempore descenderunt, quo Guainacapa, Cuschani imperii maximus rex, relicto Guascare filio herede, decesserat. ab eo fluuio, captis 2 aliquot pecudibus lanigeris, ut recenti carne uescerentur, et Indis, quibus pro interpretibus uterentur, ad Tumbeziium flumen regressi sunt.

Hic Pizarrus Petrum Candiam speculandi causa in 40 terram exponi iubet. is arcem et regiam principum Cuschi auro argentoque nitentem, quae haud procul a mari ad ripam Tumbezii erat exstructa, speculatus in nauem propere, ne ab Indis occideretur, se recepit ac uix quae uidisset prae laetitia referre potuit: inuentas esse iam terras, quas tanto cum labore uitaeque discrimine quattuor annis quaesiuisent; eas auro, argento gemmisque et omni rerum copia abundare. uera ne proderet omnes 2 rogare, neque enim fides statim est habita, donec Candia id ipsum multo plus esse quam rettulerat sacramento asseueraret. dici non potest quanto gaudio cum alios tum praecipue Pizarrum ea res affecerit. iam se felices et beatos uocare qui eam terram explorassent, quam longe omnium ditissimam uel ex una arce regiaque uixdum satis cognita existimabant. Pizarrus omnes amplecti, laudibus in caelum ferre, fidem animorumque constantiam praedicare, uidebat enim id quod immensis prope laboribus

quem Chiram P : quimchiram A | Guainacapa Cuschani P : Goicainacapa cuscam A || 2 Tumbeziium *correx*i, cf. e.g. 1.40.1, 3.4.1 : -etium PA

40 1 exponi P : -nit A | Tumbezii P : Tumbecii A | speculatus P : speculataque A | tanto P : tantum A || 2 laboribus P : laboribusque A

- sumptibusque et uitae periculis inquisiuisent ad optatum finem, inuentis a se eius Indiae ditissimae terris,
 3 esse perductum. itaque non amplius cunctandum ratus Panamam redire statuit atque inde, ne quis eam laudem praeriperet locumque praeoccuparet, in Hispaniam traicere, ut a Caesare eam prouinciam, quam ipse explorasset, cum imperio obtineret.
- 41 Ceterum re pro tempore dissimulata, neque enim cuique animum suum aperuit, conuocatis sociis, 'uide-
 tis' inquit, 'amplissima haec regna metallis auri argenti-
 que, ut Candia asseruit, refertissima. ea lustrare et sub-
 2 igere oportet, ut tandem ex tantis laboribus quot
 mecum pertulistis aliquem capiatis fructum. sed maiori-
 bus opus est uiribus; multo enim pauciores quam res
 tanta exigit numero sumus atque adeo exhausti om-
 niumque rerum egeni, ut si quid laude dignum tempta-
 re uelimus, efficere non possimus. itaque Panamam e
 uestigio redeundum censeo, ut mature quod facto opus
 est decernamus atque id sub imperio et nomine Caroli
 Caesaris celeriter exsequamur, cuius felicibus auspiciis
 austrinum Oceanum sulcauimus beatasque ac plane au-
 reas has prouincias explorauimus.'
- 42 Et quamquam plerique Pizarro assentiebantur, non
 tamen defuere in tam exiguo numero (tanta erat auri sitis)
 qui aliter sentirent: satius esse in terram desilire, arcem
 atque regiam inuadere et diripere: 'an aliis tantum auri
 argentique pondus relinquemus, fructumque tam diu
 quaesitum et a nobis inuentum illi intercipient? hoc
 2 praemium sit laboris uel uitae finis.' Pizarrus iram com-

41 2 felicibus P : felicis A | beatasque P : -tosque A

42 1 tam P : eum A, *unde* eo To. | (tanta ... sitis) *sic distinxi*

pescere, cupiditatem reprimere ac magnis promissis, ne quid temptarent noui, suadere conatus, cum ex naui quosdam profugisse comperisset, ancoras soluit ac remenso mari Panamam est reuersus. incertum est consi- 3
lione Pizarri illi se substraxerint, ut dum ipse iret ac rediret terram explorarent, linguam perdiscerent, mores ritusque gentis cognoscerent, an auri argentique fama ducti ipsum deseruerint. utcumque sit, constat eos ab Indis interfectos meritasque auaritiae ac perfidiae poenas dedisse. tres tantum aut quattuor fuisse atque ideo nomina ipsorum incognita quidam sunt auctores.

Pizarrus statim ut Panamam rediit, quae ad Chiram 43
et Tumbeziū fluuios explorasset et Candia in arce regiaeque principum Cuschi uidisset Almagro et Luchio exposuit: magna inde commoda futura et quae in exploranda austrini maris ora impendissent ingenti cum faenore reciperatu-
ros, persisterent modo in ea quam inierant societate; sed maioribus eam rem uiribus, si Caesar permetteret, aggrediendam idque ab ipso impetrari quam celerrime fieri posset oportere. illi quae de Per- 2
uranis referebat prouinciis summa cum admiratione audiunt et uehementer probant ut ad Caesarem eat. qui cum ingentes per quattuor ferme annos in exquirendis per austrinum mare terris sumptus fecissent, ad inopiam redacti uix mille nummos aureos mutuo acceptos Pizarro in uiaticum numerare potuerunt.

Is ad Caesarem, qui tunc erat in Hispania, proficisci- 44
tur. magnas iam ille res in Italia per legatos gesserat.

3 meritasque P : -tosque A | quidam *scripsi*, cf. e.g. 5.83.3 : quidem PA

43 1 faenore P : sonore A

nam et ab his Franciscus Galliarum rex, exercitu eius ad Ticinum fuso, captus est et in Hispaniam perductus. Roma etiam, illa totius terrarum orbis princeps, expugnata et direpta. Galli, Lautrecho nobilissimo eorum
 2 duce Neapoli peste absumpto, tota ex Italia pulsi. quae res apud omnes gentes atque nationes nomen Caroli magnum inuictumque faciebat famaue tantarum rerum uniuersum orbem peruaserat. quin et felicitas eius nominis legatos, ubicumque gentium essent, protegebat prosperosque ipsorum successus reddebat. nam Ferdinandus Cortesius Mexicana regna subegerat et, cum Baschus Nunius Balboa sub Ferdinando rege ex Vrabanini sinus isthmo primus mare austrinum inuenisset, Ferdinandus Magallanes Lusitanus portentosa quadam nauigatione per fauces a se repertas et nominatas uiam ad insulas Moluccas monstrauit ac demum Franciscus Pizarrus amplissima Peruræ regna explorauit.

- 45 Qui cum Pintiam uenisset senatusque ei datus esset, sic est exorsus: 'felicitas inuictumque nomen tuum, Caesar, omnes ut aliquid audeant laude dignum incitat et incendit. quem enim non excitabunt atque inflamabunt facta tua? sed alii alia aggredi gaudent, ut famam extendant omneque in aeuum prorogent. ego uero animum semper eo intendi, quo principem patriamque
 2 meam demererer. hic conatus, hoc studium ex eo tempore fuit quo in Indiam cum Alfonso Hoieda traieci, sub quo duce immensum prope spatium maris atque terrae peragraui. et cum Baschus Nunius Balboa pri-

44 1 perductus *corr. To.* : -tos PA || 2 successus A : successos P | Baschus *correx*i : Blaschus PA

45 1 omneque P : omnemque A || 2 Baschus *correx*i : Blaschus PA *To.*

mus austrinum mare ex praealti montis cacumine uidisset sociisque demonstrasset, in animum induxi illud explorare et nouas insulas et terras quaerere. itaque meo 3 sumptu nauem instruxi et cum delecta Hispanorum manu e Panamae portu solui oramque illam australis Oceani huc atque illuc nauigando percurri. cum Indis multis uariisque proeliis pugnando omnes fere socios amisi. erant per oram illam magna auri argentique signa; nam Indi, qui armati ad litus undique concurrebant, sane quam conspicui armillis et clauiculis inauribusque aureis et smaragdis e labiis auribusque perforatis dependentibus erant. ceterum cum circiter quadriennium per mare illud errarem nec socii laborem tam diuturnum et sine fructu ferre amplius possent, omnes, paucis exceptis, me deseruere. nec ideo ab incepto destiti, sed cum tredecim sociis in Gorgona insulam desertam transii, ubi cancris et serpentibus uescentes usque eo famem tolerauimus quoad a Panama nauis cum cibariis rediret. qua tuis tandem auspiciis licet adu- 4 ersis austris ad Chiram fluuium est peruentum et inde regressi ostium Tumbezii intrauimus, in cuius ripa arcem et regiam principum Cuschi auro et argento fulgentem conspeximus. quae una nobis manifesto argumento et indicio fuit eas terras totius Noui Orbis longeditissimas esse; nec eas quas Columbus primus inuenit nec eas quas Cortesius subegit magnitudine et diuitiis cum his quas ego ingenti cum labore et uitae discrimine explorauit comparandas. ita enim affirmare ausim, nec 5

3 Panamae P : Panama A | diuturnum *scripsi*, cf. e.g. 1.13.1 : diurnum PA To. || 4 longe P : longi A | Cortesius P : Lortesius A

ambigo quin multo plus auri, argenti, unionum et gemmarum ex Perura (sic enim eam prouinciam ab amne Peruro nominaui) quam ex aliis terris Indicis hactenus inuentis et lustratis aduehatur. atque eo magis id asseuerare non dubitarim, si ex instituto et more, quae tua est clementia, Caesar, mihi hanc prouinciam decreueris, sicuti aliis, qui suo periculo et sumptu nouas terras inquirunt et lustrant, decernere soles. hoc unum per tot tantisque laboribus quos pertuli ac pro immensis sumptibus quos feci ab Vrabano usque isthmo petatum oratumque uenio. spero enim cognatorum et amicorum ope, etiamsi ob aes alienum sim paene nexus, me eas terras sub felici nomine tuo subacturum Hispanoque imperio adiecturum ac tantum auri argentique pondus ex ea prouincia missurum quantum ex aliis Indiae terris in Hispaniam numquam fuerit deuectum.'

- 46 Audiuit Caesar maxima cum uoluptate et admiratione Pizarum, et cum res in senatu acta probataque a cunctis esset, prouinciam quam ipse explorauerat, ut eam subigeret et cum imperio obtineret, Pizarro decreuit illustribusque etiam ipsum titulis et amplissimis honoribus ornatum dimisit. is ex Trugillo, quod Scarabim fuisse aut Iulium Praesidium dicunt, et e Cacere siue Castris Caesaris, quam Casam Cereris propter imaginem eius diuae ibi inuentam et olim in honore habitam Marinaeus uocat, ualidam Hispanorum nobili-

5 unionum P : unionem A | sumptu A : -to P | 5 (sic ... nominaui) *parenth. statui* || 6 pertuli A : -lit P

46 2 Trugillo P : Truxi- A | Scarabim] *cf. Plin. Nat. 4.117* | e Cacere P : e Caesare A | Marinaeus] *cf. L. Marineus Siculus, De rebus Hispaniae memorabilibus, Hispaniae Illustratae, Francofurti MDCIII, p. 306*

um manum eduxit. in his erant Ferdinandus et Ioannes
matre familias iusta orti et Consaluus concubina, Fran-
cisci Pizarri fratres, qui ex ea quae Franciscum Marti-
num Alcantarensem ex alio uiro habuerat natus est ani-
mique magnitudine et egregiis naturae fortunaeque
commodis longe ceteris antecelluit. is simul atque Hi- 3
spalim uenit, naues conscendit et prospera usus nauiga-
tione ad Nomen Dei applicuit, atque inde cum magna
Hispanorum caterua Panamam est reuersus.

Iam Almagrus ex amicorum litteris intellexerat nul- 47
lam sui habitam rationem atque id ipsum ambitione et
culpa Pizarri factum, qui nullam Caesari mentionem
eius fecisset, sed omnia sibi perinde attribuisset ac si
ipse laborum socius et sumptuum particeps numquam
fuisset. quod si negaret, satis omnibus notum esse non
modo eum tantam rem non aggressurum, sed ne temp-
taturum quidem fuisse, nisi nauibus, commeatibus et
militibus ab Almagro et Luchio, qui iam decesserat, ad-
iutus fuisset. 'quid,' inquit, 'Pizarre, praemii inde tuli? 2
alterum ipse oculum, cum te subsequeretur, in proelio
amisi. an ideo pedem rettuli et ab instituta re destiti?
Panamam, urgente maxime omnes fame, redii; nauem
licet omnibus exhaustus rebus, cum redditum Riuius
praefectus impedisset, cum alimentis in Gorgona remi-
si. qua in Argenteam insulam prouectus ad Chiram et
Tumbeziū amnes penetrasti; ubi explorata principum
Cuschi arce et regia compos uoti factus et Panamam
reuersus, in Hispaniam transiisses, nisi mille nummis
aureis, quos mutuo accepi, te iuuissem? at tu fide fracta 3

47 1 sumptuum *corr.* To. : sumptum PA || 2 fame P : fames
A | transiisses P : -iisset A | iuuissem? *corr.* To. : iuuissem; P :
iuuissent? A

societatem diremisti et sanctissimum amicitiae numen uiolasti, quippe nulla mei apud Caesarem mentione facta, in id tantum incubuisti ut prouinciam magnis laboribus et periculis communibusque impensis quaesitam et tandem inuentam tibi uni decerneret, ut certe Caesar decreuit. qui, ut est princeps summi animi et gratissimi, si uera in senatu ei rettulisses, aequae rationem mei ac tui habuisset.'

- 48 Pizarrus Almagrum lenire eique persuadere contendit se quaecumque in exquirendis Peruræ prouinciis ambo gessissent Caesari exposuisse nihilque quod ad honorem commendationemque eius spectaret omisisse; ceterum Caesarem ex senatus consulto id tantum decreuisse ut nomine ipse regio eam prouinciam subigeret atque
 2 gubernaret. 'quin, Almagre, ita statuo, ut communibus consiliis et imperiis rem geramus et prouinciam administremus. quod si hoc tibi minus placet sancte promitto doque fidem me a Caesare aliam pro te praefecturam impetraturum aut tibi hanc quam mihi Caesar decreuit,
 3 cessurum.' sed nec ita Almagrus induci poterat ut iram poneret, animum leniret dictisque Pizarri acquiesceret: tanta erat indignatio et odium. ille nihilominus perseuerare, blandissimis uerbis placare, omnia dissimulare ac magna demum ipsi polliceri, utpote qui eius ope ad subigendam Peruram maxime indigeret; hic eo magis indignari, propalam queri ac ne a maledictis quidem temperare.
- 49 Quam rem cum alii fratres tum praesertim Ferdinandus Pizarrus iniquo ferebat animo Almagrumque in odium adducere conatus Franciscum hortatur ut tantam

3 nulla A : nullam P | decreuit A : -bit P

48 2 consiliis A : conciliis P

hominis insolentiam reprimat; neque enim amplius ferendas esse eius contumelias; nullum eum habere respectum honoris et muneris a Caesare merito collati; satius esse eum, si probris non absteineat, de medio tollere quam ferre se per hominum ora traduci. Pizarrus 2 fratres monet atque inhihet sed imprimis Ferdinandum, qui ingenii erat asperioris, ne quid in Almagrum temptarent: 'putatisne' inquit, 'sine Almagri ope nos quicquam laude dignum facturos? ille arma, equos, commeatus, naues et alia quae ad tam difficilem expeditionem erunt necessaria suppeditabit. itaque longe melius utiliusque erit eum nobis conciliare societatemque iam pridem initam confirmare. nihil nobis bellici est apparatus, nullae naues, nullae pecuniae, quae, ut probe scitis, belli sunt nerui. non uidetis nos omnium rerum esse egenos. quin, nisi propere hinc in prouinciam traiecerimus, fame morbisque absumemur.' sed nec sic ferox animus 3 Ferdinandi placari potuit. quae res inter ipsum et Almagrum perpetui odii causa fuit initiumque malorum quae inde orta infelicem exitum habuere.

Ceterum Almagrus partim promissis Pizarri adduc- 50 tus, partim amicorum precibus interuentuque et consilio Antonii Gamae iuris consulti, eius prouvinciae praetoris, in gratiam cum Pizarro rediit societatemque antea initam sacramento reuocauit atque confirmauit magnumque auri et argenti pondus ei numerandum curauit. sed dum Pizarrus arma conqueri, equos emi, milites 2

49 1 probris P : probiis A || 2 quae ad P : qua ad A | traiecerimus *corr. To.* : traic- PA || 3 animus P : animu A

50 1 interuentuque et consilio P : interuentumque e consilio A | Gamae P : Gama A

conscribi, commeatus expediri, naues parari et instrui imperat, res ipsa exigere uidetur ut situm statumque regionis, mores gentis, ritus sacrorum atque alia digna iucundaque narratu explicemus. sic enim facile intellegi poterit unde tot tantaque auri argentique pondera et gemmarum et unionum uis in Hispaniam fuerit aduecta.

LIBER SECVNDVS

Iam primum omnium satis constat ex immenso prope 1
 terrarum tractu qui inter Perurum amnem Magallani-
 cumque fretum iacet nauem quandam Gutterii Vargae
 pontificis Placentini eam austrini maris oram quae ab
 ipsis faucibus ad Chiliam protenditur percurrisse; reli-
 quam deinde a Pizarro et Almagro praefectis explora- 2
 tam fuisse; regionem uero ab ipso Peruro, qui ex proxi-
 mis iugis in austrinum defluit pelagus, nomen accepisse,
 sed eam proprie Peruram uocari quae ab urbe Quito ad
 oppidum nomine Platam extenditur. nunc Perura ab
 Vrabano portu, qui in prouincia est Carthaginiensi
 haud procul a Dariene flumine uel a promunturio Mar-
 moris, ubi insignis portus et ciuitas Nominis Dei est
 sita, ad Magallanicas usque fauces longissime latissime-
 que patet. Carolus imperator augustus Hispaniarum rex 3
 eas etiam prouincias quae Noui Regni, Popaianae et
 Chiliae appellantur praeter amplissima regna quae Li-
 mam, ubi regius est conuentus, iura petunt praerogatiua
 quadam quam Ioanni Samano Indiarum scribae conces-
 sit sub Perura contineri iussit.

Ceterum Peruranae prouinciae a nullis umquam Eu- 2
 ropae Africaeque gentibus cognitae sed ne auditae qui-
 dem fuere, donec Hispani, Pizarro et Almagro duci-
 bus, non modo eas explorauere, sed proprio etiam
 sumptu, magno labore, multo sanguine fuso ac supra
 quam credibilem est famem, sitim, frigus, aestum fe-
 rentes imperio Hispaniae adiecere. quod et in aliis In- 2

1 2 longissime latissimeque P : longissimae latissimaeque A ||
 3 etiam P : esse A

diae regionibus Hispani a se inuentis atque subactis
 fortiter strenueque pertulerunt; neque enim alia re a
 rege suo quam edictis quibusdam et praerogatiuis mili-
 taribus sunt adiuti, quibus duci tantum permissum
 erat ut eam quam subigeret prouinciam gubernaret.
 non naues, non pecunias, non uestimenta, non com-
 meatus ipsis ut Columbo Liguri et Magallani Lusitano
 3 reges decreuerunt: alter enim sumptu permissuque
 Ferdinandi regis in occasum Oceanum aperuit nouas-
 que et incompertas terras primus inuenit; alter benefi-
 cio auspiciisque Caroli Caesaris uiam in Moluccas in-
 sulas odoribus insignes monstraui. qua ex re Hispani
 non uirtutis solum animique constantia in indagandis
 terris incognitis sulcandisque intemptati Oceani flucti-
 bus laudem sibi compararunt, sed studio etiam et fide
 in regem et pietate in patriam apud omnes gentes at-
 4 que nationes nomen aeternum meruere. atqui certe ita
 nota est Hispanorum in nauigando uirtus et commodi-
 tas ut nulla iam sit Oceani ora quam ipsi non explo-
 rent et lustrent, ea dumtaxat excepta quae per septen-
 trionem in Moscouiam defertur Oceanumque attingit,
 ubi maximi Scytharum principis, quem Canem appel-
 lant, imperium finit. et quamquam illuc qui piscaturam
 exercent iam perueniunt, tamen ab Hispanis commode
 adiri non potest, quod et ora illa remotissima sit et
 tempus ad nauigandum breuissimum. sed necdum ipsi
 ad illud Oceani austrini litus penetrarunt, quod quadra-
 ginta duabus partibus ultra Septem Ciuitates ad Sina-
 rum usque regionem, quam Chinam uocant, ab aequa-
 tore distat.

Vtcumque sit, eam famam et gloriam Hispani nauigando sunt consecuti ut ambitum orbis cum aliis circumierint nauibus tum ea potissimum cui Victoriae nomen fuit. nam, Magallane a Mauthanis, sicuti supra demonstratum est, occiso, Serranus, qui in eius locum successerat, Hamabarem in Subutham est secutus ibique ipse naues reficere et com meatibus supplere, ut, simul ac milites saucii curarentur, in Moluccas ire pergerent, enixe contendit. erat inter saucios Enricus Indus, 2 Magallanis seruus, cuius fideli ipse opera dum uiueret usus fuerat. is cum indigne a Serrano tractari aegre ferret seque in libertatem etiam uindicare maxime cuperet, regem adit, ipsum monet ut sibi ab Hispanis caueat. 'compertum' inquit, 'plane, rex, habeo eos hoc inter se agere, ut tuis adiuti copiis Cilapulapum interficiant Mauthanamque diripiant; nisi anteuertis, te domo regnoque expellent. si mihi credis et te tuosque saluos fore cupis, gentem auaram et dominandi cupidam insidiis positis opprime.'

Facile rex ad patrandum facinus a perfido seruo est 4 inductus. conuiuium magnifice et splendide apparat, centum milites armatos in loco secreto collocat, Serranum cum his quos secum ducere uellet ad conuiuium uocari iubet atque ei nuntiare se dona, quando iam abire in animo esset, quae Caesari deferret parata habere. is cum triginta Hispanis in regiam uenit. eos comiter et 2 iucunde rex excepit et una cum ipsis discubuit. iam in multum uini omnes processerant, cum rex, quem nihil

3 1 Mautanis P : Nautanis A

4 1 quae P : qua A | regiam *correx*i : regia PA || 2 omnes A : onus P

- sancti mouit, non fides, non religio, non pietas continuerunt, signum dedit, quo armati ex insidiis in Hispanos irruunt, ius hospitii uiolant, sacras mensas hospitum sanguine cruentant, omnes praeter unum Serranum, cui
- 3 rex parci iussit, crudelissime obtruncant. totidem ex his qui uagabantur per urbem comprehendunt. reliqui ad naues confugiunt, sublatisque ancoris, perfidiam et immanitatem regis execrantes uela faciunt, Serranumque multum clamantem ut eum in nauem reciperent et diuos hominesque, quod tam dura et acerba uitae sorte premeretur, incusantem ueriti ne se quoque ut alios, captis nauibus, perfidus rex opprimeret in litore relinquunt et in insulam quae Cohol nomine dicitur descendunt.
- 5 Centum et quindecim homines erant, qui cum defendendis gubernandisque tribus nauibus non sufficerent, ex unius armamentis, materia et clauis, quae uetustate
- 2 paene iam erat corrupta, alias duas reficiunt. inde ad aequatorem, sub quo Moluccas sitas esse acceperant, propius accedere nituntur Calenamque et alias insulas praetergressi in Pornen ingentem et diuitem insulam delati benigne et liberaliter ab Siripada rege tractati fuerunt. ab ea tandem per Cimbubonem et Saranganam in Tidoram unam ex Moluccis mense Nouembri peruen-
- 3 tum est. complures sunt Moluccorum insulae, sed quinque tantum Tidora, Terenata, Matis, Matilis et Machiana Moluccae uocatae, quae praestantia et aromatum copia longe ceteris antecellunt.

3 clamantem P : lamantem A

5 1 ex A : et P || 2 propius A : proprius P | Calenamque] *suspectum*, cf. Gómara 216b | Pornen] *suspectum*, cf. Gómara 216b || 3 unam P : unas A

Almansor Tidorae rex Hispanos complectitur asse- 6
rens se multo ante praesensisse et praedixisse (erat enim
auguriorum et astrorum interpres) ipsos maximi Chris-
tianorum imperatoris nomine in eas insulas esse uentu-
ros ideoque uelle Hispaniarum regi uestigal pendere et
iure stipendii impositi, cum abituri essent, dona ad ip-
sum mittere. hoc Corala Terenatae et Luzfus Giloli re-
ges, qui illuc uenerant, sancte pro more suo promit-
tunt. Hispani sex ferme menses in Moluccis commorati, 2
inita cum regibus societate, alia merce aromata permu-
tarunt, collectisque ex arboribus cinnamomi, caryo-
phylli nucisque myristicae surculis, quo maiorem cer-
tiorumque testimonii fidem afferrent, in Hispaniam
redire decreuerunt. ceterum, cum nauem praetoriam, 3
cui nomen Trinitas fuit, reficere oporteret, ita ipsi inter
se statuere, ut ea refecta Duardus Barbosa Lusitanus
Magallanis socer per Nouae Hispaniae oram, quod
breuior esset nauigatio, Panamam contenderet, Ioannes
uero Sebastianus Canus Guetariensis cum Victoria naui,
cui praeerat, alia in Hispaniam uia iret donaque regum
ad Caesarem deuehenda curaret. sed Barbosa, cum 4
nauem refecisset, e Tidora profectus in eam post quin-
tum mensem, sociis praeter paucos quosdam consump-
tis et naui ita tempestatibus et uentis aduersis afflicta et
mutilata ut nulli postea usui fuerit, rediit. Canus autem, 5
acceptis donis quae Almansor et alii reges ad Caesarem

6 1 Almansor Tidorae P : Almansot Tidora A | (erat ...
interpres) *sic distinxit* | uelle A : uelli P | *post mittere plene
distinxit* P, *interrogationis signum* A | Terenatae *correx*i, cf.
2.5.3 et Gómara 218a : Teratae PA || 2 myristicae *correx*i : -ca
PA | redire P : -ret A

mittebant, ab ea insula mense Aprili nauem soluit in-temptatoque Oceano cum quinquaginta Hispanis et decem Tidorensibus se commisit.

- 7 Timon et utramque Iauam transiit et Auream Chersonesum et Taprobanam, quae nunc Samotra nominatur, oramque sinus Gangetici, quam Lusitani praesidiis tenebant, percurrit. inde Calcutum praeteruectus promunturium Bonae Spei transgreditur. ab eo cursum dextrorsum tenens litora Aethiopiae legit et ad Hesperidas insulas contra promunturium Hesperium, quod Viride nunc uocatur, sitas applicuit et in eam quam Diui Iacobi nomen accepit tredecim Hispanos, ut cibaria coemerent, cum scapha misit. eos Lusitanus praefectus comprehendi iussit, quos postea Ioannes Lusitaniae rex dimitti imperauit. Canus ueritus ut praefectus nauem inuaderet, etiamsi rimis ea nimis fatisceret, in Hispaniam enauigauit, Hispalimque cum decem et octo tantum Hispanis semiuiuis (reliquos enim fames morbusque absumpserant) mense Nouembri peruenit.
- 8 Is annus erat Christi millesimus quingentesimus uicesimus secundus Rhodo a Turcis capta et reditu Caesaris ex Germania et Belgio in Hispaniam insignis. sed Canum Caesar eo libentius de Moluccis insulis in senatu referentem audiuit, quod ille eas ingenti odorum copia abundare longeque alia et commodiore uia quam

7 1 Timon] *dubitationem mouet, cf. Gómara 219a* | Iauam P : Lauam A | dextrorsum A : dextrorum P || 2 semiuiuis P : semiuireis A | (reliquos ... absumpserant) *sic distinxi* | morbusque A : morbosque P | Nouembri A : Nouembris P *fort. recte*

8 1 Turcis A : Turci P | ingenti odorum P : ingentis odorum A

Lusitanorum adiri posse ipsasque etiam et alias multo opulenteriores sub ea regione positas constanter assereret, quae ex pontificio diplomate ad ipsum non ad Lusitaniae regem pertineret; id ipsum etiam Moluccarum reges, qui ei dona iure amicitiae stipendiique impositi mitterent, uelle sentire. Caesar munera regia et aromata et 2 surculos odoriferarum arborum et alia quae in testimonii fidem Canus attulit laeto ore accepit, Canumque ipsum honoribus et praemiis decorauit, insigniaque militaria ei tribuit ut mundum depictum in clipeo et super galeae cono eminentem cum hoc elogio PRIMVS CIRCVMDEDISTI ME et quidem merito gestaret, quippe qui ea nauis Victoria, quam ueteres poetae longe dignius, si id tunc contigisset, quam Argon inter astra collocassent, uniuersum orbis terrae ambitum fuerit circumuectus. et profecto ea nauis Victoria in Hispalensium naualibus reponi atque in perpetuam tantae rei memoriam seruari et meruit et debuit.

Sed Hispanorum res partim principum culpa, partim 9 scriptorum incitia in obscuro iacuere. et Cani quidem cursus maiorem in admirationem Graecos duxisset quam ea quae de Argonautis et Vlixē illi ipsi tradiderunt. non Hannonem Carthaginiensium ducem Graeci et Romani scriptores tantum extulissent, quod, florentibus Carthaginis opibus, peruectus a Gadibus ad Arabiae finem eam Oceani oram memoriae prodiderit, non Eudoxum Cyzicenum, quod Arabico sinu egressus Gades

Lusitanorum P : -tanium A | *post posse interrogationis signum*
scr. A || 2 surculos P : sier- A | galeae A : galea P | uniuersum
A : uniuersorum P

9 1 scriptorum P : scripto A | Arabiae P : Arabia A | Eudoxum A : Eudozum P | Cyzicenum P : Cizizenum A

- 2 usque fuerit delatus. nam et multo ante Eudoxum Hispanos in Aethiopiam commercii gratia nauigasse quidam sunt auctores et in Arabicum sinum eos peruenisse ex Hispaniensibus naufragiis cognitum est. at uero quae sacerdos Aegyptius apud Platonem Soloni narrat et quae de nautis a Dario missis Herodotus existimat et Cornelius Nepos de Indis Q. Metello Celeri Galliae proconsuli a Sueborum rege dono datis refert magna quidem admirandaque uidentur, sed cum his quae Hispani lustrauerunt haudquaquam comparanda. illa enim de interiori tantum Oceano, quem Atlanticum et septentrionalem uocamus non de exteriori, quem austrinum appellant, produntur. is namque et ueteribus omnino incognitus fuit et Hispani summis cum laboribus et uitae periculis, cum iam biennium Vrabani sinus oram tenerent et incolerent, uoti tandem compotes facti Bascho Nunio Balboa duce inuenerunt et e praealto isthmi iugo prospexerunt, in cuius litore ad laeuam Peruranae Cuschanaeque regiones sunt positae longissimoque terrarum in austrum tractu excurrunt.
- 10 Ceterum eam partem quae Perura proprie dicitur amplius quam uicies centena milia passuum a septentrione in austrum extenditur. tres montium ordines uasti et inculti occupant. eadem autem regio ab occasu in exortum cum plurimum CCCC milia passuum cum minimum CLX patet, tantudemque spatii montes qui Andes nominantur a mari absunt densissimisque siluis sunt referti et

2 auctores] cf. *Plin. Nat.* 2.169 | Platonem] cf. *Pl. Ti.* 21e-25d | Cornelius Nepos] cf. *Plin. Nat.* 2.170 || 3 Hispani *correx*i : Hispanis PA | Bascho *correx*i : Blasc(h)o PA

10 1 referti P : reperti A

assiduis imbris obnoxii et eo altiores quo propius ad mare accedunt. alii uero, qui suis radicibus et brachiis planitiem contingunt perpetuisque niuibis sunt damnati, nunc XII, nunc XX, nunc L milibus passuum a mari distant. reliqui autem, qui harenis obducuntur, planitiem oramque maritimam tenent. at hi tres montium 2 tractus uastam et incultam Peruram faciunt eamque in montanam et planam prouincias et Andes distinguunt. magnae in ea et frequentes solitudines, montes excelsi, rigidi, umidi inhabitabilesque sunt. ceterum tam ex Andibus quam e niuosis aliisque iugis multae uariaeque ualles prodeunt atque hae quidem amoenae, apricae fertilesque sunt. nam ex fluuiis irrigantur qui per eas ex montibus in austrinum mare decurrunt nec niuibis, quae in excelsis cadunt locis, infestantur. non uento, non ardore, quod humiles imaeque sint atque utrimque collibus cinctae, aduruntur, sed temperie quadam uerna gaudent et fruuntur. ceterum Perura plana a Tumbezio 3 ultra Tarapacam ingentibus harenarum aceruis praeter ualles est obducta, in qua non pluit, non tonat, non fulgurat nec regio ipsa de caelo tangitur, non herbae, non arbores proueniunt nullique scaturriunt fontes.

Itaque, cum tanta sit caeli regionisque Peruranae uarietas 11 ut in Andibus ferme semper pluatur, in montanis ningatur, in planis neutrum cotingat, reddendae nobis

propius *correx*i : proprius PA | niuibis P² : nauibus PA || 2 e niuosis P : enircosis A | niuibis P : nubibus A | imaeque P : imoque A | utrimque P : utrique A | aduruntur P : aclaruntur A || 3 Tarapacam *correx*i coll. Cieza 388a et Calu. Gasca 300a : Taracapam PA

11 1 semper pluatur P : semper fluatur A | ningatur P : tringatur A

- erunt causae. etenim tam supremae diuersaeque sunt res Peruranae ut inter se congruere iis qui tantae diuersitatis causam ignorant non uideantur. quae si uetustis scriptoribus qui habitabiles terrae regiones tradiderunt nude simpliciterque relatae fuissent, summam certe in
- 2 admirationem uenissent. namque ora illa quae a portu Bonae Fortunae in austrum amplius tricies centena et quadraginta milia passuum protenditur frigoris est omnino expers; contra uero intus duplo longiore interuallo a Chilia ad Pastum oppidum, quod in finibus Popaianae prouinciae est positum, plus niuis et quidem perpetuae quam in montibus et iugis totius Europae conspicitur. illic enim, quamuis hibernis niuibus iuga oppleantur, tamen nisi in umbrosis et imis uentosisque locis, qua
- 3 annum durant sequentem. at in Peruranis montibus, qui praelongo iugique tractu a Noua Hispania ad Magallanicas usque procedunt fauces, adeo continentes niues cadunt, ut nix niuem attingat atque alia aliam consequatur semperque crescat nec usquam, nisi in aliquot iugis et collibus peruiis, minui uideatur. et Hercle in ipsis montium faucibus et radicibus tanta est uis frigoris, tam rigidus et acerbus algor ut carnes prae nimio rigore arescant potius quam foeteant.
- 12 Et, quod magis admirationem mouet, haec tanta caloribus et frigoris differentia in eisdem caeli terraeque parti-

nude P : nudae A || 2 in finibus A : infinibas P | umbrosis A (cf. *Calu. Gasca* 298b–299a) : imbrosis P | qua A : quae P | ipsae niues P : ipse niuis A : ipsa niues *malim* || 3 nec A : ne P | usquam P : usque A | Hercle *legit To. in* P : Heride A | in ipsis P : mipsis A

bus contingit. nec adeo hoc mirum cuiquam uideri debet, siquidem, cum ora illa plana et maritima ita humilis depressaque sit ut mari subesse uideatur atque sub ea caeli parte posita qua solis orbita est comminus, uapore torretur. quod in montibus niuosis in eisdem caeli 2 terraeque partibus sitis longe secus est, qui adeo elati sunt ut altius quam unde imbres cadunt surgant. hoc uel ex uno deuersorio nomine Toca facile constat, quod in summo positum iugo LX milia passuum ab amne Sancta altitudine nubes excedit et id ipsum prae montium cacuminibus, qui recto itinere quadraginta tantum milibus distant, adeo inferius est ut ex eo tamquam e profundo puteo ea cacumina conspiciantur. in quibus propter immensam prope altitudinem et situm ultra aequatorem in austrum uergentem tam continens nouaque nix est quam ea quae cottidie decedit. ningit etiam 3 ad montium radices, sed nix propter caelestium aquarum frequentiam non ita ut in iugis candet. itaque in illis saltibus a kalendis Aprilibus ad Septembres, cum sol ad septentrionem subit, frigus impendit et quo magis abscedit ab austro eo acerbior est rigor et hibernum tempus aequae ac in Hispania mensibus Nouembri et Decembri frigidum diesque sereni et noctes gelu glacieque praeterquam in uallis infimis rigentes. iam uero, 4 sole ad austrum descendente, in niuosis illis iugis, quamquam nebulis obducuntur, non pluit, sed gelat et ipsis etiam radicibus ningit. quin et in montanis Cuschi

12 1 depressaque P : depressuque A | uapore A : -ris P ||
 2 Toca] *fort. corrigendum, cf. 6.83.2 et Calu. Gasca 299a* ||
 3 frequentiam P : frequaentium A | descendente *correxī, cf. e.g. Plin. Nat. 2.67* : descedente P : decedente A

iugis, quae longe a niuosis absunt, mensibus Maio et Iunio niues subinde cadunt. quod his saepe uidere contingit qui Cuscho eo tempore iter Limam faciunt. in
 5 bracchiis etiam et collibus qui e niuosis montibus oriuntur eadem frigidissimi aeris uis sentitur. itaque altissima illa cacumina assiduis et nouis semper niuibusbic
 albicare certum est, nec uapores solis, qui cum montes illos lustrat, nullam aut exiguum tunc uim habet, solui
 nec aquis caelestibus, quae per id tempus sunt frequentes, tabidam fieri, sed aequae recentem niuem et candidam ac si tunc caderet ab his qui luminibus uigent conspicui; conspicui autem semper, quippe nix cottidie cadit
 6 quae proximam reficit. ceterum in radicibus ea, quamuis toto fere anno decidat, aut solis ardore liquescit aut imbribus corrumpitur. in iugis autem Cuschi ad exiguum durat tempus.

- 13 Sunt et in Peruranis prouinciis alia quae, cum admirationem habeant, uix credibilia uidetur, siquidem in Perura plana, quae a Tumbezio flumine ad Tarapacam longissime excurrit seque alibi XII, alibi XVI, alibi XL milia passuum ad montanam extendit, numquam pluit.
 2 neque enim ea terra, quod sub media caeli parte sita harenisque obducta sit, tantum umidae aut fumidae propter uapores caliginis exhalat quantum gignendis nubibus est necesse. itaque cum liquor egredi in sublimem aut aer cogi in liquorem non possit, nubes non gignuntur ac ne umido quidem caelo et caliginoso ita

4 aeris A : aereis P || 5 cacumina P : cacrimina A | frequentes P : frequenter A | aequae *correx*i : aequae P : equae A

13 1 cum A : eum P | Tarapacam *correx*i, cf. *app. crit. ad 2.10.3* : Taracapam PA

densantur ut emittendis aquis sufficiant, sed talis decidit ros qualis in Hispania sub Maii initium destillare solet.

Ceterum tum in planis tum in montanis locis eodem 14
tempore atque sub eadem caeli terraeque plaga et seg-
mentis mira est uarietas. nam ab ineunte Aprili ad Oc-
tobrem mensem ita in Perura plana nebulae solem ob-
ducunt ut ne per triduum quidem aut quadriduum nisi
inclinato iam die cerni possit. hoc solis in septentrio- 2
nem discessu effici haud dubium est, qui tunc ab ea
terra, quae, licet torrida sit, maxime tamen subsidit, ua-
pores trahit, qui tantum in nebulas coacti terram refi-
ciunt ipsumque solem obnubunt. is in montanis et iugis 3
excelsis, cum uapores, rigore geluque renitente, non ex-
citet, nullis obtegatur nebulis, quas nec ardore nimio
nec frigore maximo exsistere certum est. quo fit ut dies
sint non pluuii sed sereni et noctes glacie rigidae.
reliquo autem semestri tempore mira in plana prouincia 4
est serenitas: nulla caeli perturbatio, nullae nebulae ex-
sistunt, nullae nubes subeunt. hoc solis in austrum ac-
cessu effici manifestum est, qui tunc eam regionem ita
exurit ut nullae prope sursum ferantur exhalationes,
nullos ipse ex ea terra trahat uapores ac, si quos traxe-
rit, eos statim suis radiis absorbit caelumque purum et
serenum relinquit. in montanis uero et altis iugis illum 5
aeris rigorem ardore ipse suo uincit et glaciem liquefa-
cit, eosque excitat uapores qui in nubes coacti faciunt
ut de die pluatur, de nocte autem ningat. iam uero An- 6
des, qui sub eisdem regionibus et segmentis atque niuo-

14 2 tunc ab ... sit *om.* A || 4 nulla P : nullo A | effici P :
eficit A | prope A : propre P

si montes existunt longumque terrarum spatium occupant, assiduis, uno aut ad summum altero mense excepto, imbribus sunt expositi. tanta in his inest umoris uis ut nec frondes arboribus decidant nec herbae, ut in plana regione, quod solis efficit calor, arescant. nec parum niuosa iuga quae haud procul ab Andibus distant eam
 7 umoris redundantiam augent. ceterum Andes ad iustam altitudinem surgunt: nec ita sublimes ut niuosi montes sunt nec sic humiles ut harenosi. itaque in illis sol frigidissimam aeris uim temperat, qui concretus in nubes cogitur umoremque, qui illic maximo redundat, colligens perpetuis prope imbribus usque adeo Andes auget ut ipsa arborum fruticum herbarumque uirentium densitas et luxuries quae in Andibus existit semperque crescit rorare aquis et scatere ex frondibus foliisque uideatur.

- 15 Satis ex his quae exposuimus constare arbitror quare hic imbres illic niues cadant et nec hoc nec illud in Perura plana contingat. quod omnino mirum uidetur, cum hinc mare illinc iuga niuosa, unde umor sursum trahi in nubesque cogi potest, eam regionem circumdent.
 2 quidam hoc austro, qui eam prouinciam magno perflat impetu, assignant, ut qui umorem a mari montibusque, unde gignantur nubes, trahi colligique uetet. id ipsum ex eo apparere contendunt, quod, cum niuosi montes altitudine nubes excedant, interuallum utrimque inter
 3 rictum liberum clarumque sit. sed nec ipsi causas quas

7 humoremque ... redundat P : humoresque ... redundat A : humoresque ... redundant To. | prope A : propre P | crescit *correx*i : crecit P : erexit A

15 2 contendunt P : eo tendunt A

supra iam reddidimus afferunt nec fieri potest ut auster, qui nubilus est, uapores ne in caelo concrecant in nubes arceat. uerum hoc tum Peruræ planæ, quæ torridæ subest plagæ, tum solis ardori tribuendum est, qui stato solum tempore eos a terra excitat uapores, qui uix in nebulas densari, non in nubes crassescere possunt. itaque, cum nubes quæ emittendis sufficiant imbribus 4 non gignantur, relinquitur nec imbres in planam provinciam cadere nec tonitrua nec fulgura nec fulmina edi posse.

Ceterum quamquam tanta est montium uastitas quæ 16 Peruram desertam et sterilem reddere uidetur, tamen ipsa frequens et eximie fertilis et omnium opulentia rerum est referta. nam et ualles incoluntur et cum aliae tum praesertim irriguae amoenissimæ et fecundissimæ sunt et denis aut duodenis milibus passuum tantum latæ riuisque plenæ. incolæ enim ex fluuiis qui per ual- 2 les e montibus in mare delabuntur aquam deriuant, magnæque arte et industria riuos nunc per iuga, nunc per plana, nunc per montium radices, nunc per ipsas amnium ripas et collium latera deducunt et flectunt atque reflectunt ac demum ipsos inter se recurrere aliosque super alios permeare faciunt. margines riuorum multis 3 uariisque herbis perpetuo uiuent. milium Indicum in uallis bis anno seritur, metitur et seruatur. quin et in profundis imisque aruis in scrobium modum excauatis,

3 ne A : nec P | planæ A : plana P | ardori P : ardore A | crassescere P : cre- A

16 1 eximie P : -miae A | tantum *scripsi* : tantæ PA ||

2 reflectunt P : reflertunt A | permeare P : per me a te A ||

3 perpetuo P : -tuis A

quae ad manualis tormenti iactum a mari distant, ad aquae libramentum sementem Indi faciunt ingentemque milii copiam, quod marinus ille umor in ea penetret arua, colligunt. quae, cum inculta relinquuntur, multo gramine (tanta est terrae fertilitas) uestiuntur.

- 17 Radicem nomine hyucham serunt, ex qua panem et potionem ut ex milio conficiunt, et batatas habent dulces, quae sapore nuces castaneas reddunt, et papas tubera referentes et herbas quasdam edules et radices non insipidas, sed imprimis fructus quos pepinos uocant
- 2 odore et sapore suauissimo. ripae utrimque fluminum platanis et arboribus fructiferis sunt refertae. nobilissimae ex his sunt quae ab Indis nominantur guaiaui, caymiti, paltae, guaii, aguacates, guanauani et molles,
- 3 quae fronde et flore et fructu longe a peregrinis differunt. mollium duplex genus, alterum procerum, alterum est humile, fronde breui, odore faeniculi, ex quarum bacis uinum mel et acetum conficitur. cortex aqua coctus doloribus tibiarum et pedum medetur.
- 18 In uallibus praeter milium, batatas et radices, quibus Indi uescuntur, herbam nomine coccam serunt, quam pluris ac milium faciunt. eam quocumque tendant ore

copiam P : opiam A | relinquuntur corr. F. Socas me teste, cf. Calu. Gasca 301a : -quantur corr. To. : -quatur PA | (tanta ... fertilitas) sic distinxi

17 1 hyucham correxi, cf. Cieza 417b : hyulcam PA || 2 aguacates correxi, cf. Cieza 450b : aguazates PA | guanauani correxi, cf. Cieza 418a : guauaiaui PA || 3 mollium PA (i.e. molles genetiuo casu, cf. Cieza 450b et Martos 116) : milium perperam corr. To. | faeniculi correxi : faeniculo PA | baccis P : haccis A

18 1 batatas P : batato A

circumagunt, quod famem sitimque ea depelli credant. caule et folio similis est myrto uel, ut aliis placet, nau-teae coriariorum herbae. est inter medicas alia herba flore luteo et caule et folio non dissimilis apio. ulcera et pustulas curat, membra uero sana usque ad ossa corrodit. itaque affectis membris prodest, sanis autem plurimum obest. in uallibus etiam planae prouinciae gossypion seritur 2 uario colore; nam et candidum et luteum et purpureum et uiride etiam ac nigrum suapte natura illic prouenit. siluae uallium peramoenae sunt; eas amnes umore suo, etiamsi a ripis procul distent, fecundas reddunt.

Multae sunt in his siliquae, unde etiam panis fit; mul- 19 tae et uariae uolucres et in his palumbes, turtures, per-dices, anseres, coturnices, phasiani et pauones et auicula quaedam instar cicadae pulchritudine et plumarum uarietate sane quam admirabilis. multae etiam luscinae et psittaci et ardeae candidae et uenetae et iynge. sunt et 2 pulcherrimae aquilae et accipitres et id genus aliae aues uersicolores et otides. quin et in maritimis et montanis locis sunt aurae uolucres, quae et alcatraces cognominantur, et eiusdem generis sed magnitudine praestantes condores; illae gallinis, hae grypis sunt similes, quarum

ea depelli *scripsi coll.* 3.52.4 : eaque pelli PA | caule A : caulae P | est *ante* inter *corr.* To. : es A : et P || 2 gossypion *hic et posthac semper tacite correxi, cf. Plin. Nat.* 19.14 : gossopium PA | luteum P : luterim A

19 1 anseres *correxi* : ansares PA | sane quam *scripsi, cf.* 1.45.3, 4.51.3, 5.4.4, 7.60.1, 7.135.3, 7.147.2 : saneque P : sa-naeque A | psittaci et ardeae P : isitari et adeo A || 2 aurae PA (*nomen auis, cf. Cieza 452a et Martos 116*) : aureae *perperam corr. To.* | condores *correxi coll. Cieza 452a* : condones PA | hae A : haec P

foetidissima caro praesentissimum edentibus est uenum.

- 20 Errant in siluis planae et montanae Perurae cerui, dammae, cuniculi, uulpes et uiuerrae. in montibus uero leones, tigres, ursi nigri, simii et feles uarii coloris et in Andibus serpentes mirae horrendaeque magnitudinis
2 cernuntur. in uallibus etiam uulpeculae occurrunt longe aliae ac montanae atque ita astutae ut, etiamsi maxime caueatur, semper aliquid surripiant. fugientes grauem odorem emittunt et quidquid lotio inspergunt ablui
3 numquam potest. uiscacha animal est siluestre cauda uulpina, cetera lepus, carne suauis, e cuius pilis mollissimae fiunt uestes non minoris quam sericae aestimatae.
- 21 Sunt et lanigerae pecudes domesticae et siluestres, quas Hispani oues uocant, asellis Sardis paulo minores, amplius lateribus, longis tibiis, camelos capite et collo referunt. ex domesticis mares urcos feminas lamas Indi appellant. utile animal et ad domesticos usus natum; nam praeter lanam et carnem egregii saporis ferendis sarcinis seruit. lanigeri sunt paci, sed deformes et lamis
2 minores. ex siluestribus qui guanaci nominantur magnitudine et uelocitate urcos praestant, gregatim per siluas pascuntur ac mira pernicitate currunt. aliae uicuniae nomine dictae guanacis sunt minores et multo agiliores, quarum lanae ne Baeticis quidem aut Numantinis ce-

20 1 coloris *corr. To.* : -res PA || 2 occurrunt longe *scripsi* : occurrunt isse A : longe P : occurrunt ipsae *To.* || 3 cauda A : cada P

21 1 oues P : ores A | paci PA (*nomen animalis, cf. e.g. Gómara 276b et Martos 116–117*) : pauci *perperam scr. To.* || 2 praestant P : -tat A

dunt. et domesticarum quidem ouium ingens in Caxa- 3
malca et Chinchā et aliis uallibus erat numerus. aestiua
hibernaque ut in Hispania hi greges habent pascua. sin-
gulos tantum annos fetus nostris agnis similes edunt.
pabuli magna est copia cum in fluminum ripis et siluis 4
et agris ad maris oram herbidis tum maxime in collibus
et iugis quibusdam ad confinia planae montanaeque re-
gionis, in quibus tanta est herbarum luxuries, propterea
quod multo rore qui nebulis decidit, quae illic sunt fre-
quentes, consperguntur, ut alopecuros, cuius ibi maxi-
ma est uis, in ulnam surgat.

Lupum Perura non gignit nec canem habet nec ul- 22
lum animal quod praeter oues, quas iam rettulimus,
sarcinis ferendis sit utile, siquidem equi, boues et iu-
menta et oues et capras ut frumenta et legumina et aliae
plantae ab Hispania post subactam eam prouinciam
aduecta fuere. itaque pecora adeo breui coaluerunt ut 2
pascua armentis et gregibus sint referta et ualles fru-
mentis, leguminibus herbisque hortensibus et amnium
ripae et riuorum margines peregrinis arboribus non se-
cus ac uernaculis sed potissimum citris, ficis, malis co-
toneis, Punicis et Persicis sunt consitae. uitium et ha-
rundinum, e quibus saccharon colligitur, ingens est iam
prouentus. oliuae et glandiferae arbores nondum in 3
Perura sunt uisae, sed haud dubium est quin, si illae in

3 Chinchā *correxī*, cf. e.g. 4.28.5, 4.35.2, Gómara 276b, Cieza 423b : Chinchō A : Chinch P | hibernaue A : Hybernamque P | annos] an nos P (cf. Cieza 450b) : amor A

22 1 aduecta A : aducta P || 2 coaluerunt P : coluerunt A | ripae P : ripa A | uernaculis A : uernacidis P | citris P : citus A || 3 uisae A : uiscae P

uallibus irriguis et hae in Cuschi et Collaiae serantur
 4 montanis, proueniant. sunt praeterea in Perura complu-
 res fontes calidi et balneae. sunt et montes nigri, purpu-
 rei, uirides, lutei, crocei et uersicolores admodum con-
 spicui, unde ea coloribus ueris et elegantibus abundat.
 fontem in Chinchua ualle habet, in quo terra et lutum
 deiectum lapidescit et lapides in rupes abeunt, ut iam
 non adeo miremur quod de Surio Colchidis flumine et
 Silaro Italiae amne memoriae proditum est. nam et ul-
 tra Xauxam in Andibus fluuius est qui dulcibus aquis
 per glebas ramentaue salis decurrens nihil inde salsugi-
 nis trahit et lacus alibi fundo in candidum salem densa-
 to qui dulcibus perpetuisque aquis perfluit. et salis qui-
 dem sua sponte ex aquis prouenientis et natiui in
 Perura tanta est copia quanta in fluminibus salis ad
 Portas Caspiae gignitur et in Oromeno Indiae Gangeti-
 cae monte et in Egelasta Citerioris Hispaniae oppido
 5 renascens caeditur. iam uero praeter plumbum, ferrum,
 aes usque adeo Perura ferme tota auro et argento scatet
 ut ceteris totius terrarum orbis prouinciis longe mul-
 tumque antecellat. quod abunde cum Quitia et Collaia
 regiones tum maxime Porcum et Potossium in Chalcis
 6 ditissima iuga demonstrarunt. ad haec plurimis et qui-
 dem uiridissimis smaragdis abundat et aliis nitidissimis

Collaiae *correx*i, cf. e.g. 2.22.3, 2.22.5 et Cieza 451b : Colaiae
 PA || 4 Chinchua *correx*i, cf. *app. crit. ad 2.21.3* : Chinca PA |
 de Surio ... proditum est] cf. *Plin. Nat. 2.226* | salis P : sal A |
 Oromeno] cf. *Plin. Nat. 31.77* | Egelasta] cf. *Plin. Nat. 31.80* |
 caeditur P (cf. *Plin. Nat. 31.77*) : ceditur A || 5 praeter P :
 propter A | Collaia P : Colaia A | Porcum *correx*i coll. e.g.
 7.4.2 : Porcium PA || 6 nitidissimis *corr. To.* : nitissimis PA